

Maja Lukanc*

Aids po jugoslovansko? Začetni odziv na aids v Sloveniji in Jugoslaviji (1984–1987)**

IZVLEČEK

Aids je v slovenski in jugoslovanski prostor vstopil sredi osemdesetih, ko se je Jugoslavija soočala z gospodarsko krizo in porastom političnih nesoglasij, slovensko družbo pa sta sočasno zaznamovali pospešeni demokratizacija in liberalizacija. Prispevek obravnava vprašanje, kako so se na prihod aidsa odzvali slovenska – in deloma tudi jugoslovanska – javnost, stroka ter politika. Na podlagi periodičnega tiska, ki ga dopolnjujejo arhivski viri, prispevek predstavi ukrepe, ki jih je država sprejemala v boju proti aidsu. Ob tem osvetli razhajanja, ki so se pri soočanju z novo boleznijo pojavila med jugoslovanskimi strokovnjaki ter zveznimi in republiški organi. Odziv na aids v prispevku služi kot prizma za preučevanje zmožnosti soočanja slovenskih in jugoslovanskih oblasti s kompleksnimi družbeno-medicinskimi vprašanji, delovanja slovenske in jugoslovanske stroke ter stanja slovenskega medijskega prostora. Ponudi tudi vpogled v odnos javnosti do republiško-zveznih antagonizmov in bolezenske stigme ter tako razgali stanje družbenopolitičnih vrednot slovenskega in jugoslovanskega prostora v turbulentnih osemdesetih.

Ključne besede: aids, Slovenija, Jugoslavija, politika, stigma

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; maja.lukanc@inz.si

** Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Toplo se zahvaljujem dr. Dunji Piškur Kosmač in prim. Eviti Leskovšek, dr. med., za pri-volitev v pogovor o njunih izkušnjah pri soočanju z aidsom v Sloveniji in Jugoslaviji. Eviti Leskovšek gre dodatna zahvala za omogočen dostop do nerazporejenega arhivskega gradiva NIJZ. Mitji Čosiću se zahvaljujem za posre-dovanje kontaktov in pomoč pri terminoloških dilemah. Tamari Stojanović sem hvaležna za pomoč pri prebijanju skozi popise v Arhivu Jugoslavije, medtem ko gre dr. Meti Remec zahvala za komentarje pri pisanju prispevka.

ABSTRACT

AIDS – THE YUGOSLAV WAY? THE INITIAL RESPONSE TO AIDS IN SLOVENIA AND YUGOSLAVIA (1984–1987)

AIDS appeared in the Slovenian and Yugoslav territory in the mid-1980s, when Yugoslavia faced an economic crisis and increasing political discord, while at the same time the Slovenian society was characterised by accelerated democratisation and liberalisation. This article addresses the question of how the Slovenian – and to some extent the Yugoslav – politics, experts and public reacted to the arrival of AIDS. Drawing on the periodical press and supplementary archival sources, the article outlines the measures adopted by the state in the struggle against AIDS. It also highlights the disagreements that emerged among Yugoslav experts and between federal and republican authorities in dealing with the new disease. In this paper, the response to AIDS serves as a prism for examining the capacity of Slovenian and Yugoslav authorities to deal with complex socio-medical issues, the functioning of the Slovenian and Yugoslav medical profession, and the state of the Slovenian media. It also provides insight into public attitudes towards republican-federal antagonisms and the stigma of disease, thus revealing the state of socio-political values in the Slovenian and Yugoslav territory during the turbulent 1980s.

Keywords: AIDS, Slovenia, Yugoslavia, politics, stigma

Pred pojavom aidsa je veljalo, da je človek ukrotil nalezljive bolezni, in znanost se je zdela nepremagljiva. Ob izbruhu nove bolezni leta 1981 se je predvidevalo, da bo šlo za kratkoročno krizo. Dve leti kasneje, po odkritju povzročitelja bolezni, virusa HIV, so znanstveniki napovedovali, da bo cepivo na voljo še pred koncem desetletja. Aids se je zaradi vedno bolj sproščenih spolnih praks, liberalnejšega odnosa do drog in rastoče globalizacije najprej kazal v obliki epidemij in kmalu kot pandemija. Znanost o aidsu se je razvijala pod budnimi očmi javnosti, medtem ko je bolezen posegla na najbolj intimna področja človeškega življenja in zdravja ter od javnosti zahtevala ponoven pre-tras številnih družbenih vrednot. Danes je od prve diagnoze bolezni minilo štirideset let in z virusom HIV na svetu živi okoli 38 milijonov ljudi. Cepiva še ni na obzoru, medtem ko je učinkovito zdravljenje na voljo predvsem okuženim in obolelim v raz-vitih delih sveta.¹

Aids je slovenski in jugoslovanski prostor dosegel sredi osemdesetih, ko je Jugoslavija doživljala globoko gospodarsko krizo in porast političnih nesoglasij.

1 Pete Piot, *AIDS Between Science and Politics* (New York: Columbia University Press, 2015). *Global HIV & AIDS statistics – Fact sheet* | UNAIDS, <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>, pridobljeno 5. 11. 2021.

Slovensko družbo sta zaznamovali pospešeni demokratizacija in liberalizacija, za kateri je bil značilen razcvet civilnodružbenih gibanj in ponovno odkrivanje nacionalnega. Prispevek obravnava začetni odziv slovenske in deloma jugoslovanske javnosti, stroke in politike na prihod aidsa. Ob tem osvetljuje razmerja med republiko in federacijo na eni strani ter odnose med javnostjo, stroko in politikom na drugi. Osredotoča se zlasti na slovenski prostor, medtem ko Jugoslavija služi kot okvir, primerjava in refleksija. V prvem delu prispevek predstavi prihod prvih informacij o aidsu v Slovenijo, priprave stroke na prihod bolezni in javni diskurz o aidsu pred pojavom prvih primerov. Drugi del osvetli antagonizme, ki so se ob odkritju prvih okužb z virusom HIV v Jugoslaviji pojavili med jugoslovanskimi strokovnjaki, medtem ko tretji del predstavi nestrinjanja, do katerih je prišlo ob smrti prvega slovenskega bolnika z aidsom med zveznimi organi na eni in republiški organi ter stroko na drugi strani. V drugem in tretjem delu prispevek obravnava tudi odziv javnosti na omenjene antagonizme in predstavi ukrepe, ki jih je država sprejemala v boju proti aidsu. Četrty del se osredotoči na premike v letu 1987, ko se je med zvezno in republiško politiko ter stroko zlagoma uveljavil konsenz glede transparentnega informiranja javnosti o različnih vidikih bolezni in pomena preventivnih dejavnosti na vseh ravneh družbe.

V slovenskem prostoru so pomembno vlogo pri začetnem širjenju informacij o aidsu odigrali mediji. Tisk kljub vsem svojim pomanjkljivostim predstavlja tudi glavni vir za pričujočo študijo. Arhivsko gradivo namreč ponudi zgolj peščico informacij o slovenskem in jugoslovanskem odzivu na aids. Zapisniki sej Republiškega komiteja za zdravstveno in socialno varstvo niso bili oddani v Arhiv Republike Slovenije, medtem ko je gradivo Republiške komisije za aids za obdobje od leta 1987 dalje fragmentarno ohranjeno v nerazporejenem gradivu Nacionalnega inštituta za javno zdravje. Na ravni nekdanje federacije so zapisniki sej Zveznega komiteja za delo, zdravstvo in socialno varstvo selektivno ohranjeni v Arhivu Jugoslavije, medtem ko gradivo Zvezne komisije za aids ni bilo arhivirano.

Podatke o načrtovanih in sprejetih ukrepih, spremljajočih procesih odločanja, antagonizmih med zveznimi in republiški organi ter stroko je zato treba črpati zlasti iz dnevnega časopisja, revij in objavljenih intervjujev s strokovnjaki. Ob tem je potrebna previdnost zaradi odvisnosti medijev od oblasti, nacionalne pristranskosti pri poročanju, želje po senzacionalizmu, premajhne ali pretirane novinarske kritičnosti, napačnih interpretacij znanstvenih podatkov ali premajhnega poznavanja obravnavane tematike. Vse te pomanjkljivosti so bile v slovenski medijski krajini ob poročanju o aidsu prisotne, a v majhni meri. Toda odziv na aids ne služi le kot prizma za preučevanje stanja slovenskega medijskega prostora. Ponudi tudi vpogled v zmožnost soočanja politike s kompleksnimi družbeno-medicinskimi vprašanji, delovanje slovenske in jugoslovanske stroke in odziv javnosti na bolezensko grožnjo ter drugačnost. Vse to odstira pogled na stanje družbenopolitičnih vrednot. Aids namreč ni le bolezen, ki napada obrambne mehanizme telesa, ampak razgalja tudi obrambne mehanizme posamezne družbe.

Aids pred vrati

Slovenska javnost je bila o pojavu nove bolezni prvič obveščena junija 1982, ko je dnevnik *Delo* objavil članek o »epidemiji med homoseksualci v Ameriki«. Povzel je do tedaj znane ugotovitve, da se bolezen izrazi v obliki nenavadne kombinacije znanih, a redkih infekcij, ki kažejo na izrazito oslabeledost bolnikovega imunskega sistema. Po tedanjih podatkih je bila umrljivost mladih istospolno usmerjenih moških, ki so jim diagnosticirali novo bolezen, kljub zdravljenju več kot 40-odstotna.² Novica je slovenski tisk dosegla leto dni po objavi prvega uradnega poročila o novi bolezni v ZDA in v trenutku, ko je postala naslovna zgodba največjih ameriških časnikov. Tedaj se še ni imenovala aids. Mediji so pogosto govorili o »gejevskem raku«, med nekaterimi strokovnjaki se je uveljavil izraz GRID (*Gay-Related Immune Deficiency*), zato se je v ameriški javnosti poglobljala percepcija, da lahko nova bolezen prizadene le homoseksualce.³ Poleti 1982, ko je znanost pritrčila, da gre za spolno prenosljivo okužbo, je gejevska skupnost v San Franciscu nemudoma natisnila brošure, ki so promovirale varnejšo spolnost. A nedolgo zatem so se prvi primeri bolezni pojavili med hemofiliiki, kar je potrdilo domneve, da se okužba prenaša tudi s krvjo.⁴ Septembra 1982 je nova bolezen dobila svojo prvo definicijo in hkrati tudi ime – aids (*Acquired Immune Deficiency Syndrome*).⁵

Prvi primeri aidsa so se kmalu pojavili tudi v zahodni Evropi in leta 1983 je *Delo* slovensko javnost obveščalo o širjenju nove bolezni po evropskih državah. Za njeno poimenovanje so novinarji sprva uporabljali frankofonsko kratico sida, a v slovenskem in hrvaškem prostoru se je hitro uveljavila njena anglosaška okrajšava aids, medtem ko so v Srbiji še desetletja vztrajali pri poimenovanju sida.⁶ S številom okuženih v slovenski in jugoslovanski soseščini je rasel tudi strah pred novo boleznijo. Odslikaval se je v vsebini časopisnih člankov, ki so poročali o »zloglasni bolezni«, paniki zaradi nemoči pred novo epidemijo, za katero »ne vedo, kaj jo povzroča, kako naj jo zdravijo, ali se bo poglela ali šele razplamtela«. ⁷ Delež smrtnosti med obolelimi se je višal, sredi leta 1983 so poročali o 60-odstotni umrljivosti, medtem ko so strokovnjaki opozarjali, da cepiva in zdravil ne bo na voljo še več let.⁸ Občasno so se v medijih pojavile napačne informacije, ki so bile deloma posledica številnih neznank o novi bolezni, deloma pa slabe informiranosti novinarjev. Tako je *Delo* poročalo o posameznikih, ki so aids,

2 »Epidemija med homoseksualci v Ameriki«, *Delo*, 16. 6. 1982, 11.

3 »Pneumocystis Pneumonia – Los Angeles«, *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 30/21 (1981), 250–52. Joe Wrigh, »Remembering the Early Days of ‚Gay Cancer‘«, <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=5391495>, pridobljeno 27. 10. 2021.

4 *A Timeline of HIV and AIDS | HIV.gov*, <https://www.hiv.gov/hiv-basics/overview/history/hiv-and-aids-timeline>, pridobljeno, 27. 11. 2021.

5 »Update on Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS) – United States«, *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 31/37 (1982), 507–14.

6 »Sida tudi v Belgiji«, *Delo*, 2. 7. 1983, 11. »Skrivnostna bolezen AIDS terjala 10 življenj«, *Delo*, 18. 7. 1983, 3. »AIDS na Švedskem«, *Delo*, 3. 8. 1983, 3. »AIDS se širi«, *Delo*, 3. 10. 1983, 3. »Deset žrtev AIDS«, *Delo*, 15. 11. 1983, 11. »V Evropi 270 obolelih za SIDA«, *Delo*, 27. 10. 1983, 3. »Štirinajst žrtev AIDS v ZRN«, *Delo*, 2. 12. 1983, 10.

7 Alenka Zgonik, »Panika zaradi nemoči pred novo boleznijo«, *Delo*, 3. 8. 1983, 8.

8 »Za AIDS je kriv virus«, *Delo*, 25. 1. 1984, 11. »Še velika skrivnost«, *Delo*, 6. 11. 1984, 10.

sicer s trajnimi posledicami, »preživeli« ali celo popolnoma »ozdraveli«. Čeprav so znanstveniki maja 1983 na Pasteurjevem inštitutu v Parizu odkrili retrovirus, ki povzroča aids, je *Delo* mesec dni kasneje poročalo, da se stroka še vedno sprašuje, ali gre za doslej neznan virus, medtem ko je osrednji slovenski časnik o odkritju povzročitelja aidsa poročal z enoletno zamudo.⁹

Ne le visoka smrtnost obolelih, strah in nelagodje pred aidsom so v javnosti vzbujali zlasti način prenosa virusa in s tem povezane skupine, ki so obolevale. Časopisni članki so kot najpogostejše »žrtve« aidsa navajali homoseksualce, narkomane, hemofilike in prejemnike transfuzij. Slovenski mediji so o širjenju aidsa začeli obširneje poročati, ko je bilo že znano, da lahko obolijo tudi ženske in otroci, da se torej bolezen prenaša tudi s heteroseksualnimi spolnimi odnosi in souporabo igel pri intravenskem uživanju drog.¹⁰ Verjetno je to pripomoglo k dejstvu, da v slovenskem tisku homoseksualci kot »rizična skupina« niso bili posebej izpostavljeni in stigmatizirani, čeprav je bilo v določenih zapisih in izjavah zaznati homofobne podtöne.¹¹ Kot problematični so bili izpostavljeni gej klubi in savne v zahodnih velemestih, gejevski »način življenja« s pogostim menjavanjem partnerjev, okužbi pa naj bi bili homoseksualci bolj izpostavljeni tudi zaradi »neprilagojenosti človeškega telesa na njihov specifični način spolnega občevanja«. V Sloveniji in Jugoslaviji naj bi bilo tako manj nevarnosti za okužbo z aidsom kot v ZDA ali zahodni Evropi, »kjer naj bi bilo zaradi drugačnega načina življenja neprimerno več homoseksualcev«. ¹² Homoseksualnost naj bi bila torej posledica določenega načina življenja, ta pa je bil zreduciran zlasti na promiskuitetno spolnost.¹³ Slovenska gejevska skupnost je bila leta 1984 s postopnim oblikovanjem sekcije ŠKUC Magnus šele na začetku svojega organiziranega delovanja, zato še ni imela glasu, da bi nemudoma opozorila na problematičnost takšnega diskurza.¹⁴ Vendar ta ni bil značilen le za slovenski javni prostor. Na zahodu so se zaradi ogromnega števila obolelih homoseksualcev pojavili odkriti izrazi stigmatizacije in diskriminacije, na kar je skupina gejev sredi leta 1983 opozorila v izjavi, ki je postala znana kot »Denverski principi« in predstavlja prvo dokumentirano izjavo obolelih z aidsom. Zavzema se za spoštovanje do bolnikov, zavrača njihov status žrtve in poziva vključenosti obolelih v družbo.¹⁵

Za splošno slovensko javnost je bil aids leta 1984 bolezen, ki se je dogajala na tujem in v krogu »rizičnih skupin« – torej nekje drugje in nekomu drugemu. Poleg *Dela* so

9 »Sida – novo zlo,« *Delo*, 20. 6. 1983, 3. »AIDS: je kriv ,lev'?,« *Delo*, 30. 4. 1984, 3. »Sumljivi virus HTLV,« *Delo*, 12. 5. 1984, 6.

10 »Epidemiologic Notes and Reports Immunodeficiency among Female Sexual Partners of Males with Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS),« *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 31/52 (1983), 697, 698. »Current Trends Prevention of Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS): Report of Inter-Agency Recommendations,« *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 32/8 (1983), 101–03.

11 Homoseksualni odnosi so bili v Kazenskem zakoniku SR Slovenije dekriminalizirali leta 1976.

12 »Sida tudi v Belgiji,« *Delo*, 2. 7. 1983, 11. »Skrivnostna bolezen AIDS terjala 10 življenj,« *Delo*, 18. 7. 1983, 3. »AIDS na Švedskem,« *Delo*, 3. 8. 1983, 3. Živa Paulin, »Zloglasne bolezni AIDS pri nas še ni, zdravstvena služba pa je pripravljena,« *Delo*, 26. 1. 1984, 12.

13 Za več o aidsu in homoseksualnosti v slovenskih medijih gl. Roman Kuhar, *Medijske podobe homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev med 1970 in 2000* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003), 61–65.

14 Nataša Velikonja, ur., *Dvajset let gejevskega in lezbičnega gibanja (1984–2004)* (Ljubljana: Društvo Škuc, 2004), 9, 10.

15 Piot, *AIDS Between Science and Politics*, 51.

o aidsu začele poročati tudi revije, kot sta *Zdravje* in *Jana*, a medijski diskurz pogosto ni govoril o trenutku, ko bo bolezen dosegla Slovenijo, ampak če bo morda do tega prišlo.¹⁶ Do določene mere je k imaginarnemu zamejevanju aidsa v krog posameznih skupin nenamerno pripomogla tudi slovenska stroka, ki je leta 1984 dobila svoj glas v medijih. Strokovnjaki so v javnosti predvsem poskušali preprečiti nepotrebno paniko in so zato nastopali pomirjujoče. Opozarjali so, da bolezen zaradi specifičnega načina širjenja in omejenosti na »rizične skupine« v Sloveniji ne bo množična, in mirili, da je možnost za okužbo med slovenskimi hemofiliki praktično nična, saj naj bi uporabljali le krvne preparate iz domačih krvnih izdelkov (kar se je kasneje izkazalo za napačno). Po drugi strani so strokovnjaki istočasno manjšali bolezensko stigmo s poudarjanjem znanstvenih spoznanj, da se virus ne prenaša z naključnimi stiki z bolniki – s hrano, vodo, zrakom, dotikom –, in opozarjanjem, da bodo v prihodnosti za aidsom obolevali tudi heteroseksualci.¹⁷

Slovenska in jugoslovanska stroka se je s pojavom nove bolezni seznanila leto prej kot splošna javnost. Posamezni infektologi, virologi, mikrobiologi in epidemiologi so problematiki aidsa sledili od trenutka, ko je bilo junija 1981 v reviji ameriškega Centra za nadzor bolezni objavljeno prvo poročilo o novi bolezni. Sprva so spremljali znanstveno literaturo in na temo aidsa objavljali pregledne članke.¹⁸ Raziskovalci z Zavoda za transfuzijo krvi so že leta 1983 pri slovenski raziskovalni skupnosti prijavili raziskovalno temo z naslovom »Problem aidsa pri nas«, s katero so želeli izdelati metodologijo, kako pred novo boleznijo zaščititi prejemnike krvi v Sloveniji. O tem vprašanju je transfuzijska služba razpravljala tudi na ravni Jugoslavije, a organizacijske enotnosti federacije na tem področju zaradi različne stopnje razvitosti krvodajalstva v republikah niso dosegli še več let.¹⁹ Od konca leta 1983, ko je Svetovna zdravstvena organizacija problematiko aidsa prvič uvrstila na svoj sestanek in uvedla mednarodni nadzor, so v Jugoslaviji začeli spremljati tudi epidemiološko situacijo v svetu.²⁰

Internacionalizacija problematike aidsa je jugoslovanske zvezne organe spodbudila, da so pristopili k prvim pripravam za soočenje z novo epidemijo. Decembra 1983 je Zvezni komite za delo, zdravstvo in socialno varstvo v okviru komisije za nalezljive bolezni ustanovil posebno komisijo za aids in svoje republiške ekvivalente pozval, naj storijo enako. Tako je v začetku leta 1984 slovenski Republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo imenoval republiško komisijo za aids, ki so jo sestavljali strokovnjaki s področja medicine. Članstvo komisije je bilo šele tri leta kasneje razširjeno s predstavniki z družbenega področja, kar priča o tem, da je bila epidemija aidsa sprva razumljena prvenstveno kot medicinski, in ne širši družbeni problem. Med naloge komisije so spadali spremljanje

16 »Malo kužna klica?«, *Zdravje*, marec 1984, 32, 33. Tomislav Krčmar, »Aids ne bo več moril«, *Jana*, 4. 9. 1984, 29, 30. Paulin, »Zloglasne bolezni AIDS«, *Delo*, 26. 1. 1984, 12.

17 Paulin, »Zloglasne bolezni AIDS«, *Delo*, 26. 1. 1984, 12. »AIDS ne bo množična bolezen«, *Delo*, 24. 4. 1984, 3. »Še velika skrivnost«, *Delo*, 6. 11. 1984, 10.

18 Mitja Čosić, ur., *Trideset let hiva v Sloveniji* (Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra, 2016), 15. Slavenka Drakulić, »Dossier AIDS: Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

19 NIJZ, nerazporejeno gradivo, Poročilo o aktivnosti in usmeritve v zvezi z varstvom prebivalstva pred sindromom pridobljene zmanjšane imunske odpornosti organizma (AIDS) v SR Sloveniji, maj, 1987, 11. »Razmišljanje transfuziologa o aidsu«, *Sobotna priloga*, 25. 1. 1986, 21.

20 »Acquired immunodeficiency syndrome – an assessment of the present situation in the world: Memorandum from a WHO Meeting«, *Bull World Health Organ* 62/3 (1984), 419–32. NIJZ, Poročilo o aktivnosti, 2.

novih dognanj na področju varstva prebivalstva pred aidsom, načrtovanje konkretnih epidemioloških ukrepov in koordinacija preventivnih aktivnosti.²¹ V naslednjem letu so strokovnjaki pripravili klinični popis znamenj bolezni in potrebnih preiskav, pripravili prva navodila za preprečevanje širjenja aidsa v zdravstvenih organizacijah, opredelili način prijavljanja obolelih odgovornim inštitucijam, določili, da se bodo bolniki zaradi možnosti izolacije zdravili na Univerzitetni kliniki za infekcijske bolezni in vročinska stanja, diagnostiko pa je zaradi primernosti opreme in kadrov prevzel Inštitut za mikrobiologijo medicinske fakultete.²² Na področju preventive je v ledino februarja 1985 zao-ral Magnus z izdajo informacijske brošure o aidsu in varni spolnosti z naslovom: »Vse, kar ste hoteli vedeti o aidsu, pa si niste upali vprašati«. ²³ Poleti leta 1985, ko je število obolelih z aidsom v neposredni jugoslovanski soseščini naraščalo in je slovenska javnost vznemirjeno ugibala, kdaj se bo pojavil prvi primer v Jugoslaviji, so slovenski strokovnjaki zagotavljali, da so na prihod nove bolezni pripravljeni.

Kaj pomenijo protitelesa?

23. avgusta 1985 je jugoslovanske medije dosegla novica, da je ekipa raziskovalcev Oddelka za klinično imunologijo zagrebške klinike Frana Mihajleniča pod vodstvom Vitomira Bureka v preteklih treh mesecih pregledala 240 krvnih vzorcev pripadnikov »tistih skupin prebivalstva, ki so v tujini najbolj izpostavljeni okužbam«. Deset posameznikov je bilo seropozitivnih – pri njih je bila torej odkrita prisotnost protiteles na virus HIV.²⁴ Novica je povzročila val razburjenja, ki ga je jugoslovanski tisk pospremil z naslovi kot »AIDS tudi že pri nas?«, »Kako si rešiti glavo?«, »Zakaj nas strašijo z AIDS-om?«, »Virus je, AIDS-a ni«. Takoj po objavi vesti so v javnosti začele krožiti razne govorice – o domnevno okuženem ameriškem diplomatu v Beogradu, o dveh skrivnostnih bolnikih na zagrebški infekcijski kliniki. Na hrvaškem Republiškem komiteju za zdravje so nenehno zvonili telefoni, medtem ko so tuji mediji poročali o prvih primerih aidsa v Jugoslaviji. A kot je sarkastično zapisala hrvaška novinarka in pisateljica Slavenka Drakulić, se »komunistična država na Balkanu ni dala tako zlahka kolonizirati virusu zlobne bolezni«. ²⁵ Dan po objavi novice o prvih okuženih so se v jugoslovanskem časopisju pojavili naslovi, ki so zagotavljali, da aidsa v Jugoslaviji ni, strokovnjaki z Zvezne komisije za aids pa so hiteli pojasnjevati, da »ljudje, pri katerih so odkrili protitelesca virusa AIDS, ne veljajo za okužene s to boleznijo«. ²⁶

21 NIJZ, Poročilo o aktivnosti, 15–16. Paulin, »Zloglasne bolezni AIDS«, *Delo*, 26. 1. 1984, 12. Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31. V svojih spominskih številni strokovnjaki, ki so se v osemdesetih ukvarjali s problematiko aidsa, ustanovitev komisije za aids napačno umeščajo v leto 1985 ali 1986. – Čosić, *Trideset let hiva*, 15, 142.

22 SIAS, 537, š. 1117, t. e. 1196, Poročilo AIDS, Ljubljana, 22. 4. 1987. Paulin, »Zloglasne bolezni AIDS«, *Delo*, 26. 1. 1984, 12. »Šest bolnikov z aidsom v Ljubljani?«, *Delo*, 26. 6. 1985, 9. Maja Konvalinka, »Aids pred vrati«, *Jana*, 28. 8. 1985, 11, 12.

23 Velikonja, *Dvajset let*, 11.

24 »AIDS tudi že pri nas?«, *Delo*, 23. 8. 1985, 22. Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

25 Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

26 »V Jugoslaviji ni AIDS«, *Delo*, 24. 8. 1985, 12. »AIDS v Jugoslaviji še ni«, *Primorske novice*, 27. 8. 1985, 3. Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

Demanti je v jugoslovanski javnosti povzročil zmedo, zlasti ker je bil že drugi v zgozlj nekaj mesecih. Do prvega je prišlo konec junija 1985, ko je *Delo* objavilo novico o domnevnih bolnikih z aidsom v Ljubljani. Na tamkajšnjem onkološkem inštitutu je bilo diagnosticiranih osem mlajših bolnikov s Kaposijevim sarkomom, rakovim obolenjem, ki spada med eno od najpogostejših z aidsom povezanih bolezenskih stanj. Štirje bolniki so prihajali iz Jugoslavije in štirje iz Angole.²⁷ Po kriterijih Svetovne zdravstvene organizacije so posamezniki s Kaposijevim sarkomom pred šestdesetim letom starosti veljali za obolele z aidsom, na kar so opozorili nekateri slovenski strokovnjaki, a njihove ugotovitve je demantiral Republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo, saj v krvi bolnikov niso dokazali obstoja virusa HIV.²⁸ V jugoslovanski stroki so bila namreč prisotna razhajanja, ali prisotnost tega rakovega obolenja že nujno pomeni tudi obolenost z aidsom. Nazadnje je obveljalo mnenje, da je za diagnozo bolezni treba dokazati prisotnost virusa HIV v krvi, in tako so slovenski strokovnjaki na začetku julija v skupni izjavi javnosti zagotovili, da v Sloveniji in hkrati v Jugoslaviji še ni nobenega dokazanega primera aidsa.²⁹ Angolski bolniki s Kaposijevim sarkomom so Ljubljano zapustili, preden bi jih lahko testirali, medtem ko so jugoslovanske bolnike kasneje večkrat testirali, a protiteles proti virusu HIV niso odkrili.³⁰

Jugoslovanski laboratoriji poleti 1985 še niso imeli primerne opreme za testiranja, ki bi lahko virološko potrdila obolenost z aidsom. Prvi komercialni test za zaznavanje protiteles virusa HIV v krvi se je na svetovnem trgu pojavil namreč zgolj nekaj mesecev pred tem. Metodološko in kadrovske usposobljenost za diagnostiko aidsa je v Jugoslaviji najhitreje dosegel laboratorij Inštituta za mikrobiologijo Medicinske fakultete v Ljubljani, zato ga je Zvezna komisija za aids 7. julija 1985 imenovala za referenčni laboratorij. Njegova glavna naloga je bila z dodatnimi testi preverjati in potrjevati primere suma na aids, ki so jih zaznali drugod po Jugoslaviji. Vodja referenčnega laboratorija je postal mikrobiolog Borut Drinovec, ki ga je skupaj s kolegi čez poletje usposobil za diagnostiko, ki je zaživela v jeseni. A sprva so nekateri jugoslovanski laboratoriji, kot tista v Zagrebu in Reki, pozitivne teste na preverjanje namesto v Ljubljano pošiljali v tujino, kot je bila dotedanja praksa, kar bi lahko bila posledica rivalstva in slabe obveščeniosti na ravni federacije.³¹

Jugoslovanski referenčni laboratorij je deloval od jeseni 1985, kar pa ne pomeni, da posameznih vzorcev krvi v Jugoslaviji niso testirali že prej. Prvi se je presejalnih testov na prisotnost protiteles proti virusu HIV lotil beograjski virolog Aleksandar Vujić, ki je zbral 379 krvnih vzorcev posameznikov iz ključnih skupin in jih poslal na pregled v

27 »Šest bolnikov z aidsom v Ljubljani?«, *Delo*, 26. 6. 1985, 9. Matjaž Zwitter, »Šest bolnikov z AIDS v Ljubljani«, *Sobotna priloga*, 13. 7. 1985, 14.

28 Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31. Maja Konvalinka, »Virus AIDS že pri nas«, *Jana*, 4. 9. 1985, 11, 12. Vitko Kogoj, »Aids ni znanstvena fantastika, ampak – žal – resničnost«, *Primorske novice*, 27. 9. 1985, 8.

29 »V Sloveniji ni nobenega primera bolezni AIDS«, *Delo*, 3. 7. 1985, 1. »AIDS ne pozna izoliranih otkov«, *Teleks*, 17. 7. 1986, 17, 18.

30 Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

31 AJ, 578-15-(17-18). 1985–1986, f-15, Rešenje o utvrđivanju organizacija udruženog rada koje ispunjavaju uslove za proveravanje laboratorijskog ispitivanja uzročnika pojedinih zaraznih bolesti. s. d. Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31. Kogoj, »Aids ni znanstvena fantastika«, *Primorske novice*, 27. 9. 1985, 8. Čosić, Trideset let hiva, 15, 16.

Pariz in Lyon. Rezultati, ki jih je predstavil marca 1985 na sestanku Srbskega zdravniškega združenja, so pokazali skoraj 30-odstotno prisotnost protiteles v krvi intravenjskih narkomanov.³² Izsledke srbske raziskave je maja 1985 povzel mikrobiolog Miha Likar, predstojnik Inštituta za mikrobiologijo Medicinske fakultete v Ljubljani, ki se je od slovenskih strokovnjakov najpogosteje oglašal v medijih in javnost informiral o aidsu. V intervjuju za *Sobotno prilogo* je razkril, da so v Jugoslaviji torej že odkrili prve primere okuženih z virusom HIV, a kljub povednemu naslovu prispevka »Četrtnina narkomanov že okuženih« se mediji in javnost na podatek niso odzvali.³³ Poleti 1985 je slovenski Zavod za transfuzijo krvi dal testirati vzorce 250 krvodajalcev. Pregled so deloma opravili s podarjenim testnim materialom enega od ameriških podjetij, drugi del vzorcev pa so poslali na testiranje v Švico. Vsi vzorci so bili negativni.³⁴ Tretji primer presejalnega testiranja je bila že omenjena hrvaška raziskava vzorcev krvi rizičnih skupin, ki so jih sprva testirali v Zagrebu, nato pa rezultate poslali na preverjanje v München. Rezultati so bili v tisku objavljeni že v začetku julija 1985, a jih je javnost, podobno kot Likarjevo omembo, spregledala.³⁵ Drugače je bilo konec avgusta, ko so mediji pograbili ponovno predstavitev rezultatov zagrebške raziskave, novica o desetih nosilcih protiteles proti virusu HIV pa je v naslednjih mesecih razkrila antagonizme glede razumevanja bolezni aids v jugoslovanski stroki.

Do trka mnenj jugoslovanskih strokovnjakov je prišlo pri vprašanju, kaj pomeni prisotnost protiteles proti virusu HIV v krvi. K jasnosti strokovne in javne debate zagotovo ni pripomoglo, da virus, ki povzroča bolezen aids, takrat še ni bil znan pod kratico »HIV«, ki se je uveljavila šele spomladi 1986. Do tedaj sta bili v uporabi francoska okrajšava LEV in ameriška HTVL-III, v medijih pa se je najpogosteje govorilo kar o »virusu aidsa«. Zato je razumljivo, da je jugoslovanska stroka po objavi novice o prvih seropozitivnih primerih skušala pojasniti, da pojav protiteles proti virusu ne pomeni nujno tudi obolenosti z aidsom. Vendar na tiskovni konferenci, ki je bila zaradi vznemirjenja javnosti sklicana teden dni po objavi novice o prvih seropozitivnih, strokovnjaki niso ostali le pri zagotavljanju, da v Jugoslaviji še nihče ni zbolel za aidsom. Poudarili so, da sicer »obstajajo osebe s protitelesi, a v nobenem primeru ni mogoče govoriti o okuženih z virusom«. ³⁶ Vodja epidemiološke službe Zveznega zavoda za zdravstveno varstvo Stevan Litvinjenko je hkrati opozoril, da v nasprotju z mnenjem nekaterih nova epidemija ne ogroža vsega človeštva, saj so zanjo »dovzetne« le tri skupine: homoseksualci, narkomani in hemofiliki.³⁷

Osrednji slovenski dnevnik *Delo* po objavi izjav s tiskovne konference ni več načentjal vprašanja o morebitnem prihodu virusa HIV v Jugoslavijo, medtem ko so nekateri drugi slovenski mediji bolj ali manj previdno soočili interpretacije jugoslovanske stroke s tistimi iz tujine. Vitko Kogoj, novinar *Primorskih novic*, ki je leta 1987

32 Drakulić, »Virus prijete netipično,« *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

33 Bogdan Pogačnik, »Četrtnina narkomanov že okuženih,« *Sobotna priloga*, 25. 5. 1985, 28.

34 Konvalnika, »Aids pred vrati,« *Jana*, 28. 8. 1985, 11, 12.

35 Drakulić, »Virus prijete netipično,« *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

36 Ibidem.

37 »V Jugoslaviji še nihče ni zbolel za AIDS,« *Delo*, 31. 8. 1985, 1.

za poglobljeno poročanje o aidsu dobil Tomšičevo nagrado, je 3. septembra v kratkem, a povednem članku predstavil ugotovitve ameriških, britanskih in zahodnonemških strokovnjakov, da je virus HIV pri nosilcih protiteles prisoten v krvi, kar pomeni, da so okuženi in – še pomembneje – kužni za okolico. Kogoj je problematiziral tudi izjavo Litvinjenka glede »rizičnih skupin« in poudaril mnenje zahodnih strokovnjakov, da bodo na dolgoročno širjenje virusa vplivali tudi spolni stiki med heteroseksualci.³⁸ Na razhajanja med jugoslovansko in tujo stroko je v reviji *Jana* dvakrat opozorila Maja Konvalinka (kasneje Lupša), ki je na podlagi objavljenih dognanj ameriških znanstvenikov prišla do zaključka, da so izjave jugoslovanskih strokovnjakov sicer pomirjujoče, a žal napačne.³⁹ Najbolj neposredno kritiko pa je v *Jani* objavila njena urednica Bernarda Rakovec (kasneje Jeklin). Opozorila je, da je za aids lahko dovzeten kdorkoli, ne le posamezne skupine (»človek komajda verjame, da takšne nevednosti lahko izusti strokovnjak na novinarski konferenci sredi Beograda«). Kot najbolj problematično je poudarila dejstvo, da beograjski strokovnjaki pri kriterijih okuženosti niso upoštevali priporočil Svetovne zdravstvene organizacije in posledično svojih državljanov niso seznanili z najbolj bistvenim – da so protitelesa dokaz prisotnosti virusa HIV v telesu, kar pomeni, da ga okuženi lahko prenašajo naprej.⁴⁰

Jugoslovanska stroka glede kriterijev okuženosti z virusom HIV ni bila enotna, kar je najbolj razvidno iz obširne reportaže, ki jo je v hrvaški reviji *Start* objavila Slavenka Drakulić. Z vprašanjem, kaj pomeni prisotnost protiteles v krvi, se je obrnila na strokovnjake za aids v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani ter ob tem dobila različne odgovore. Ker ni ohranjeno niti gradivo zvezne niti republiške komisije za aids, reportaža predstavlja dragocen vpogled v razmišljanje in vedenje tedanje jugoslovanske stroke o novi bolezni. Pomočnik predsednika Zveznega zavoda za zdravstvo in vodja Oddelka za nalezljive bolezni in sanitarno varstvo Nikola Georgijevski je novinarki zagotovil, da virus HIV v Jugoslaviji ni prisoten, saj ga nikjer niso laboratorijsko izolirali. Protitelesa proti virusu naj bi bila podobna zaščitnim protitelesom, ki se pojavijo pri drugih boleznih. Podobnega mnenja je bil tudi že omenjeni beograjski virolog Aleksandar Vujić, vodja beograjskega preliminarne testiranja krvnih vzorcev. Novinarki je pojasnil, da so protitelesa lahko zgolj dokaz, da je virus na neki točki prišel v stik z organizmom, ne pa tudi, da je človek okužen. Zato je zagovarjal mnenje, da seropozitivnih ni treba seznaniti z njihovim stanjem, saj jim ne morejo pomagati. Nasprotno se je hrvaški infektolog Vitomir Burek, vodja omenjene zagrebške preliminarne raziskave krvnih vzorcev, zavedal, da protitelesa proti virusu niso zaščitne vrste. Menil je, da je seropozitivne osebe treba o tem obvestiti in jih opozoriti na okoliščine, ki bi lahko pripeljale do zmanjšane imunosti. Na potrebo po informiranju nosilcev protiteles zaradi zaščite njihove okolice in zmanjšanja nevarnosti širjenja okužbe je jasno opozoril šele Borut Drinovec. Ko mu je novinarka povedala, da med določenimi jugoslovanskimi strokovnjaki obstajajo dileme, ali obvestiti seropozitivne, se je odločno odzval: »Tu ni

38 Vitko Kogoj, »AIDS je, AIDS ni... predvsem pa nobene panike?«, *Primorske novice*, 3. 9. 1985, 2.

39 Konvalinka, »Virus AIDS že pri nas«, *Jana*, 4. 9. 1985, 11, 12. Maja Konvalinka, »Kaj pomenijo protitelesa?«, *Jana*, 25. 9. 1985, 11, 12.

40 Bernarda Rakovec, »Skrivalnice z AIDS«, *Jana*, 11. 9. 1985, 5.

dileme – to je lažna dilema!« Miha Likar ga je dopolnil, da čeprav nosilci protiteles nimajo simptomov bolezni, so doživljenjsko okuženi z virusom, ki ga lahko prenašajo naprej.⁴¹ To je Likar v sledečih mesecih večkrat ponovil za slovenski tisk, saj se je po njegovem mnenju ta aspekt premalo poudarjal.⁴²

Začetni odziv na aids je jugoslovansko stroko razdelil na dve skupini: slovensko-hrvaško in srbsko. Prva se je naslanjala na dejstva in izkušnje iz tujine, druga pa je določena znanstvena dejstva interpretirala po svoje in morda celo želela »odložiti« prihod virusa v Jugoslavijo. Tej interpretaciji poleg takratnih medijev v svojih spominih pritrjuje epidemiologinja Dunja Piškur Kosmač, tedaj direktorica Inštituta za higieno, epidemiologijo in laboratorijsko diagnostiko ter članica Republiške komisije za aids.⁴³ Med obema skupinama je prihajalo tudi do trenj, saj so beograjski strokovnjaki še dober čas vztrajali pri svojih stališčih glede nosilcev protiteles. Miha Likar je v enem od intervjujev razkril, da je zvezne epidemiologe še januarja 1986 moral prepričevati, da so seropozitivne osebe kužne.⁴⁴ Njegove besede potrjuje razprava v Zveznem komiteju za delo, zdravstvo in socialno varstvo, kjer so v začetku novembra 1985 obravnavali predlog Odloka o ukrepih za varstvo prebivalstva pred sindromom pridobljene zmanjšane odpornosti. Eno od določil je predvidevalo obvezno prijavo seropozitivnih, obolelih in umrlih. Georgievski je v razpravi predlagal, da seropozitivne črtajo s seznama, saj »v prijavljanju vsakega nosilca protiteles ni nobene vrednosti«. Prisotni so se s predlogom strinjali, kar kaže na to, da v vrstah Zvezne komisije za aids še ni bilo zavedanja, da je pravi pokazatelj dejanske razširjenosti virusa HIV v družbi število okuženih, ne zgolj obolelih in umrlih.⁴⁵ Po zapisniku sodeč, so bili na razpravi navzoči le srbski člani zveznega komiteja. To očitno ni bila nobena izjema, saj je Miha Likar v enem od intervjujev navedel, da slovenski člani niso bili vabljeni na vsa zasedanja, zato so bili o načrtih določenih (ne)ukrepov obveščeni šele iz zapisnikov.⁴⁶ A pri vsebini Odloka o ukrepih za varstvo prebivalstva je nazadnje prevladalo stališče slovensko-hrvaške skupine – ko je 5. julija 1986 stopil v veljavo, je predvideval obvezno prijavo seropozitivnih, obolelih in umrlih.⁴⁷

Zakaj so določeni srbski strokovnjaki tako dolgo vztrajali pri zmotnih stališčih? Miha Likar je menil, da se je vzrok skrival v nestrokovnosti, saj so nekateri njegovi beograjski kolegi izhajali iz vrst molekularnih biologov, ki so na aids gledali s teoretičnih vidikov. Slovenska stroka je ravno obratno izhajala predvsem iz prakse – zanimali so jo bolezen, bolniki in okužene osebe.⁴⁸ Na teoretično-praktične antagonizme kažejo tudi zapleti s financiranjem boja proti aidsu, ki je bilo zaradi prazne državne blagajne

41 Drakulić, »Virus prijeti netipično,« *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

42 Kogoj, »Aids ni znanstvena fantastika,« *Primorske novice*, 27. 9. 1985, 8. Vitko Kogoj, »Aids je in bo, pa če je to ministrom všeč ali ne!,« *Teleks*, 12. 12. 1985, 23–25.

43 Čosić, *Trideset let hiva*, 146. Intervju z dr. Dunjo Piškur Kosmač in Evito Leskovšek, izvedba Maja Lukanc, Ljubljana, 9. 7. 2021.

44 Dragica Bošnjak, »Brez denarja proti aidsu?,« *Delo*, 21. 3. 1986, 3.

45 AJ, 578-15- (17-18). 1985–1986, f-15, Magnetogramski zapis zasedanja, Beograd, 4. 11. 1985.

46 Kogoj, »Aids je in bo,« *Teleks*, 12. 12. 1985, 23–25.

47 *Uradni list SFRJ*, 4. 7. 1986, št. 36, 1093, 1094.

48 Kogoj, »Aids je in bo,« *Teleks*, 12. 12. 1985, 23–25.

že tako skopo odmerjeno. Konec leta 1985 je bilo iz zveznega proračuna za raziskave aidsa namenjenih 30 milijonov dinarjev, a večino denarja sta prejela Inštitut za biološka raziskovanja in Center za genetsko inženirstvo v Beogradu za bazične raziskave, medtem ko je ljubljanski Inštitut za mikrobiologijo za delovanje referenčnega laboratorija do pomladi 1986 dobil le 2,5 milijona dinarjev.⁴⁹

Na stališča določenih srbskih strokovnjakov o bolezni, povezani s spermo, krvjo in smrtjo, bi po besedah Dunje Piškur Kosmač lahko vplivali tudi njihovi konservativni pogledi. Nekateri med njimi so homoseksualnost še vedno dojemali kot psihično bolezen, prav tako so le stežka priznali, da so v Jugoslaviji obstajali pojavi, kot so narkomanija, prostitucija, spolne bolezni in podobno.⁵⁰ Takšni pogledi – ki zagotovo niso bili prisotni zgolj v delih srbske stroke, ampak tudi drugje po Jugoslaviji – bi lahko bili povezani tudi z ideološkimi predpostavkami. Sociolog Mišo Jezernik je v *Sobotni prilogi* konec leta 1985 opozoril na glasove v Sovjetski zvezi, ki so aids povezovali z moralnim razkrojem kapitalizma. Socializem naj bi bil za takšne pojave imun – če je do njih prišlo, pa naj bi bili posledica vdora »razvratnega načina življenja meščanske družbe« v zdravo tkivo socialistične skupnosti.⁵¹ Sovjetska zveza in nekatere druge socialistične države so zato na začetku skrivale in zanikale prisotnost aidsa v družbi.⁵² V vzhodnem bloku so se pojavile tudi teorije zarote, da je virus nastal v ZDA kot biološko orožje in srbski strokovnjaki v beograjski TV oddaji Kino-oko v jeseni 1985 – na veliko grozo Mihe Likarja – takšnih govoric niso odločno in z znanstvenimi argumenti zanikali.⁵³ Zato ni mogoče izključiti, da določeni srbski strokovnjaki, ali pa politični akterji v ozadju, niso poskušali »zadržati« prihoda virusa v socialistično Jugoslavijo.

Izjave dela srbske stroke, da virusa v Jugoslaviji še ni, bi lahko bile tudi posledica preproste želje, da se v javnosti prepreči nepotrebna panika. Virolog Aleksandar Vujić je za *Start* poudaril, da je strah ljudi pred okužbo pretiran, in ob tem navrgel, da je v laboratoriju v trenutkih nepazljivosti z virusom rokoval tudi brez rokavic, pa se ob tem ni okužil.⁵⁴ Tudi slovenski strokovnjaki so opozarjali, da se aidsa ne bi bilo težko ubraniti, če bi bila družba dovolj dobro obveščena o bolezni. Zagotavljali so, da normalen stik med ljudmi ni nevaren in da so ogrožene zlasti ključne skupine ter njihovi spolni partnerji. Ob tem niso zanikali, da se v svetu virus HIV že širi izven omenjenih populacij. Slovenska stroka je trezno ocenjevala, da ima Jugoslavija še dovolj časa za sprejetje potrebnih ukrepov, s katerimi je treba ljudem natančno pojasniti, kako se virus širi in kako se lahko zavarujejo.⁵⁵

49 AJ, 578-15-(17-18). 1985–1986, f-15, Magnetogramski zapis zasedanja, Beograd, 4. 11. 1985. »Prvi genski poskusi z virusom AIDS pri nas,« *Delo*, 21. 10. 1985, 8. Živa Paulin-Agrež, »Nad aids brez denarja,« *Delo*, 13. 11. 1985, 4. Bošnjak, »Brez denarja proti aidsu?,« *Delo*, 21. 3. 1986, 3.

50 Čosić, *Trideset let hiva*, 146.

51 Vesna Marinčič, »Beg pred strahom in kazen za nered?,« *Sobotna priloga*, 2. 11. 1985, 26.

52 Z. A. Medvedev, »Evolution of AIDS Policy in the Soviet Union. II. The AIDS Epidemic and Emergency Measures,« *BMJ*, 300/6729 (1990), 932–34. Mark G. Field, »HIV and AIDS in the Former Soviet Bloc,« *New England Journal of Medicine*, 351/2 (2004): 117–20. Pogačnik, »Četrtnina narkomanov že okuženih,« *Sobotna priloga*, 25. 5. 1985, 28. Anton Rupnik, »Sovjetska ugotovitev: aids je bolezen drugih,« *Delo*, 21. 2. 1987, 14.

53 Kogoj, »Aids je in bo,« *Teleks*, 12. 12. 1985, 23–25. »Aids v SZ,« *Delo*, 20. 2. 1987, 10.

54 Drakulić, »Virus prijete netipično,« *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

55 Kogoj, »Aids ni znanstvena fantastika,« *Primorske novice*, 27. 9. 1985, 8. Ljerka Glonar, »Razmišljanje transfuziologa o aidsu,« *Sobotna priloga*, 25. 1. 1986, 21.

Jeseni 1985 so se v Sloveniji začeli izvajati prvi ukrepi proti aidsu, potekati so začele tudi prve preventivne dejavnosti. Oktobra je odprla vrata ambulanta za aids, ki je nudila brezplačno in zaupno – ne pa anonimno – svetovanje in testiranje vsem, ki so se čutili ogrožene. Ambulanta je prevzela tudi skrb za okužene in bolne, pri katerih hospitalizacija ni bila potrebna.⁵⁶ Konec oktobra je dodatna pojasnila o aidsu za najširšo javnost izdal Zvezni zavod za zdravstveno varstvo, ki mu je nekaj tednov kasneje sledila tudi informacija na republiški ravni. Zvezni razglas je jasno predstavil simptome bolezni, poti širjenja virusa HIV in načine preventive. Republiški zavod je te informacije presenetljivo – ali pa v želji po komplementarnosti – izpustil in se osredotočil na zgodnje bolezenske znake, potek zdravljenja in preventivne ukrepe v slovenskem zdravstvu ter krvodajalstvu. Republiški razglas je v nasprotju z zveznim posebej poudaril, da so okužbi izpostavljene zlasti »rizične skupine« in njihovi spolni partnerji. Na podlagi podanih informacij je mogoče sklepati, da se je jugoslovanski stroki do tedaj uspelo do določene mere poenotiti glede kriterijev okuženosti z virusom HIV, saj je zvezni razglas opozarjal, da morajo nosilci protiteles prilagoditi svoj način življenja nasvetom specialista za nalezljive bolezni, medtem ko je bilo v republiškem jasno zapisano, da se okužba z virusom HIV dokazuje s preiskavo na prisotnost protiteles.⁵⁷ Od decembra 1985 so slovenski bralci lahko več informacij o novi bolezni poiskali tudi v prevodu knjige *Aids* francoskega avtorja Jacquesa Leibowitcha.⁵⁸

Aids je jeseni 1985 na strani slovenskih medijev počasi vstopal tudi kot družbeni, ne zgolj medicinski problem. *Jana* je objavila reportažo, v kateri se je Bernarda Rakovec pogovarjala s tremi mladimi slovenskimi homoseksualci, ki so ji ponudili vpogled v promiskuitetno dinamiko gej skupnosti. O aidsu so bili obveščeni, a so okužbo povezovali predvsem z nizko splošno imunsko odpornostjo posameznika in nezdravim načinom življenja. Zato se bolezni niso pretirano bali, nasprotno pa jih je misel na testiranje navdajala s strahom. Vsi trije so homoseksualni svet opisali kot pretežno biseksualen, čemur bi po mnenju novinarka družba in znanost v boju proti aidsu morala posvečati več pozornosti.⁵⁹ Različne dimenzije nove bolezni so bile predstavljene tudi v *Sobotni prilogi*. Vesna Marinčič je pripravila serijo člankov o aidsu, kjer so poleg strokovnjakov medicinske stroke spregovorili tudi sociolog, psiholog, teolog in drugi. Svarili so pred nepotrebno in nevarno diskriminacijo, medtem ko je Anton Stres, tedaj profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani, zavrnil idejo aidsa kot božje kazni. Zelo blago stališče je zavzel tudi do promiskuitete v homoseksualnih krogih – zanj ni krivil homoseksualcev, ampak družbo, ki jih je izločila, ker niso kakor drugi, in jim s tem odvzela osnovno človeško dostojanstvo.⁶⁰ V seriji člankov so se znašla tudi jasna, a moralistično cinična navodila, kako se obvarovati pred aidsom: »Homoseksualnosti najbrž ne moremo prepovedati, tako kot so jo v Sovjetski zvezi. Toda homoseksualec se lahko

56 NIJZ, »Poročilo o aktivnosti,« 4.

57 »Več pojasnil glede aidsa,« *Delo*, 23. 10. 1985, 14. »Aids napovedujejo značilne motnje,« *Delo*, 9. 11. 1985, 5.

58 »Knjiga o aidsu,« *Delo*, 10. 12. 1985, 12. Marjetka Novak Kajzer, »Nov pogled na pojme, kot so zdravje, bolezen in smrt,« *Delo*, 24. 1. 1986, 7.

59 Bernarda Rakovec, »Smrtna tesnoba v hiši veselja,« *Jana*, 2. 10. 1985, 17–19.

60 Marinčič, »Beg pred strahom,« *Sobotna priloga*, 2. 11. 1985, 26.

odpove pogostemu menjavanju partnerjev [...] če pa mu mevlje le ne dajo miru, naj zaboga uporabi kondom, ali se posluži kakšne neanalne, pa morda prav tako zabavne igrice.«⁶¹ Novinarica enako svetuje biseksualcem, »kmalu nemara tudi heteroseksualcem«, medtem ko narkomanom priporoča igle za enkratno uporabo. Omemba besede »kondom« je bila konec leta 1985 sicer bolj izjema kot pravilo, v medijih se je mnogo pogosteje uporabljala izraz »preservativ« ali »ustrezno zaščitno sredstvo«.⁶²

V začetni fazi boja proti aidsu je v Sloveniji do najpomembnejših premikov prišlo na področju krvodajalstva in transfuziologije. Slovenski Zavod za transfuzijo krvi je jeseni 1985 začel preverjati že zbrane enote krvi, prenehali so z uporabo določenih krvnih derivatov, ki niso bili toplotno obdelani, poleg tega pa so začeli testirati bolnike s hemofilijo na prisotnost protiteles virusa HIV.⁶³ Do marca 1986 so odkrili štirinajst seropozitivnih oseb, ki so se okužile s tujimi krvnimi preparati.⁶⁴ Pristojni so si močno prizadevali, da bi med številnimi slovenskimi krvodajalci ohranili zaupanje, zato so po medijih in Rdečem križu pojasnjevali, da je darovanje krvi varno, okužba pa ni mogoča, saj v Sloveniji že dvajset let uporabljajo igle in ves ostali material za enkratno uporabo. Kljub temu je po letu 1985 ponekod po Sloveniji prišlo do rahlega upada, zlasti med mlajšimi krvodajalci.⁶⁵

Najpomembnejši korak na področju preventive je Zavod za transfuzijo krvi naredil, ko je Republiški komisiji za aids na podlagi priporočil Svetovne zdravstvene organizacije in študij iz ZDA predlagal testiranje vsake enote darovane krvi na protitelesa virusa HIV. Komisija je predlog oktobra 1985 sprejela in 8. januarja 1986 se je po vsej Sloveniji začelo testiranje vsake doze odvzete krvi.⁶⁶ Vendar odločitev ne na republiški ne na zvezni ravni ni bila sprejeta brez nestrinjanja, ki je bilo povezano zlasti z vprašanjem financiranja. Večji del jugoslovanske stroke je menil, da bi testiranje vsake enote krvi predstavljalo prevelik strošek, zlasti ker je bilo med ključnimi skupinami malo pozitivnih, med ostalim prebivalstvom pa praktično nič. Med njimi so bili srbski strokovnjaki, denimo Nikola Georgievski in Aleksandar Vujić, pa tudi slovenski mikrobiolog Miha Likar. Menili so, da bi zadostovalo, če bi ključne skupine prosili, naj ne darujejo krvi.⁶⁷ Drugače so menili zagrebški infektolog Vitomir Burek, slovenski mikrobiolog Borut Drinovec, transfuziologinja Ljerka Glonar ter večji del slovenske stroke. Izhajali so iz ameriških raziskav, ki so pokazale, da pripadniki ključnih skupin niso upoštevali priporočil, naj ne darujejo krvi. Ob finančnih pomislekih je Drinovec pripomnil, da je dražje imeti pol promila obolelih z aidsom kot pa zagotoviti varno kri.⁶⁸ Slovenija je tako kot prva v Jugoslaviji uvedla testiranje vsake odvzete doze, kmalu

61 Vesna Marinčič, »Pamet v roke, dokler ne izumijo cepiva«, *Sobotna priloga*, 26. 10. 1985, 26.

62 NIJZ, Poročilo o aktivnosti, 11. »Več pojasnil glede aidsa«, *Delo*, 23. 10. 1985, 14. Marinčič, »Pamet v roke«, *Sobotna priloga*, 26. 10. 1985, 26.

63 Konvalinka, »Virus AIDS že pri nas«, *Jana*, 4. 9. 1985, 11–12. Drakulić, »Virus prijeti netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

64 Dragica Bošnjak, »Zdravniki: v Sloveniji še ni aidsa«, *Delo*, 13. 3. 1986, 1.

65 SI AS, 537, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987. »Aids napovedujejo značilne motnje«, *Delo*, 9. 11. 1985, 5. »Preiskave so pokazale, da v Mariboru ni aidsa«, *Delo*, 13. 2. 1986, 2.

66 NIJZ, Poročilo o aktivnosti, 11. Glonar, »Razmišljanje transfuziologa«, *Sobotna priloga*, 25. 1. 1986, 21.

67 Drakulić, »Virus prijeti netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31. Kogoj, »Aids ni znanstvena fantastika«, *Primorske novice*, 27. 9. 1985, 8. Kogoj, »Aids je in bo«, *Teleks*, 12. 12. 1985, 23–25.

68 Drakulić, »Virus prijeti netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31. Glonar, »Razmišljanje transfuziologa«, *Sobotna priloga*, 25. 1. 1986, 21.

so ji sledila večja medicinska središča, Zagreb, Beograd in Zemun, medtem ko so na ravni federacije obvezno testiranje krvi uvedli šele z dopolnitvijo Odloka o ukrepih za varstvo prebivalstva pred aidsom poleti 1987.⁶⁹ Kot je zapisala Slavenka Drakulić, je bilo v Jugoslaviji torej pomembno, v kateri republiki je človek živel, saj državljani pred aidsom niso bili enako zaščiteni, čeprav so imeli enako pravico do zdravja.⁷⁰

Neenotnost jugoslovanskih strokovnjakov glede tako pomembnih vprašanj, kot sta varna kri in kdaj je človek z virusom okužen ter posledično kužen, je vplivala na zaupanje javnosti v sposobnost spoprijemanja stroke in politike z novo boleznijo. Novinarji so se spraševali, kdo bo odgovoren, če se bo Jugoslavija zaradi različnih strokovnih interpretacij na bolezen prepozno odzvala. Opozarjali so na splošno finančno podhranjenost jugoslovanskega zdravstva in nevarnost, da bo pretehtal že poznani pristop »lako ćemo« – odlaganje soočenja s problemi, dokler ni zares nujno in hkrati običajno tudi prepozno.⁷¹ Stroki v zagovor je stopila transfuziologinja Ljerka Glonar januarja 1986 v *Sobotni prilogi*. Opozorila je na edinstveno razmerje, ki se je zaradi aidsa vzpostavilo med znanostjo in javnostjo. Medicinska stroka se je pri soočanju z novo boleznijo srečevala s številni neznankami in negotovostmi, medtem ko je vsak njen korak podrobno spremljala najširša javnost, ki je »o malokateri boleznini razpravljala [la] [...] toliko kakor o aidsu«. Poudarila je tudi dvoreznost vsesplošnega medijskega poročanja o novi bolezni: »Kdaj pa kdaj celo strokovnjaki precenijo novinarjevo medicinsko znanje in dopustijo, da nespretno ubesedene misli in približna, navržena dejstva vznemirjajo naglo pridobljeno znanje bralcev in majajo zaupanje v medicino.«⁷² Tudi Miha Likar je leto in pol kasneje opozoril, da je stroka zaradi novih znanstvenih spoznanj o aidsu primorana spreminjati določene ugotovitve, na kar ljudje zaradi nepoznavanja principov delovanja znanosti pogosto reagirajo z zmedo in nezaupanjem.⁷³

Koliko zmede, nezaupanja in strahu so omenjena razhajanja v stroki vnesla v širšo javnost, je težko presoditi, a v določeni meri je do tega zagotovo prišlo. Na to opozarja zapis dijakinje Katarine v glasilu ene od ljubljanskih srednjih šol: »Kot vse kaže, nas nekdo temeljito zavaja, toda kdo? Zdravniki si še sami niso prišli na čisto, kaj ta bolezen za človeštvo pravzaprav pomeni.« Nadaljuje nekoliko cinično, da bo treba poskrbeti za »dosmrtno zvestobo« in »neoporečno življenje«, saj »splošnih varstvenih ukrepov s strani našega zdravstva po nasprotujočih si izjavah vsaj še kako leto ne moremo pričakovati. [...] Medtem pa se pri zobozdravniku, s transfuzijo, med nežnimi šepetanji ali kako drugače lahko okužimo prav vsi. Za rešitev bo takrat prepozno, saj je okužba

69 AJ, 578-38-67, Sanitarni nadzor na granici, 1979–1984, f. 38. Nacrtr Odluke o izmenama i dopunama Odluke o merama za zaštitu stanovništva od sindroma stečenog nedostatka imuniteta. Beograd, 28. 4. 1987. Ibid., Zapisnik sa 6. Sjednice Saveznog komiteta za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu, Beograd, 19. 6. 1987. *Uradni list SFRJ*, 7. 8. 1987, št. 53, 1306. Dragica Bošnjak, »Neodgovorno omahovanje«, *Delo*, 26. 3. 1987, 8.

70 Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

71 Kogoj, »AIDS je, AIDS ni?«, *Primorske novice*, 3. 9. 1985, 2. Drakulić, »Virus prijete netipično«, *Start*, 7. 9. 1985, 29–31.

72 Glonar, »Razmišljanje transfuziologa«, *Sobotna priloga*, 25. 1. 1986, 21.

73 SI AS, 537, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987.

dosmrtna.«⁷⁴ Na omajano javno zaupanje je pokazal tudi odziv na prvi primer aidsa v Jugoslaviji – ko so pristojni javnost obvestili o prvem bolniku, so se med ljudmi pojavili dvomi o verodostojnosti informacije.

Zapovedani molk

V javnosti so še odmevala strokovna nestrinjanja glede prisotnosti protiteles v krvi, ko je Zvezna komisija za aids 18. septembra 1985 potrdila prvi primer obolenja z aidsom v Jugoslaviji. Bolnik je bil zomec, ki se je na beograjski infekcijski kliniki nekaj časa zdravil zaradi Kaposijevega sarkoma, nato pa se je vrnil v tujino, kjer je v prometni nesreči izgubil življenje.⁷⁵ Sporočilo se je v medijih pojavilo po koncu glavne turistične sezone, zato so hitro zaokrožile govorice, da so za primer bolezni vedeli že prej, a so informacijo po politični poti zadržali. Ko je novinar Vitko Kogoj mikrobiologa Miha Likarja povprašal o resničnosti teh domnev, mu je ta zagotovil, da obolenja niso odkrili pred jesenjo, saj ljubljanski referenčni laboratorij pred koncem avgusta še ni bil usposobljen za diagnostiko. Nekoliko kasneje je na ponovno novinarjevo vprašanje odgovoril manj prepričljivo, da bi bilo zelo nespametno in nesmiselno, če bi politika dejansko blokirala informiranje javnosti.⁷⁶ Ali se je v govoricah skrivalo zrno resnice, je zaradi pomanjkanja virov nemogoče verodostojno oceniti, a naslednji odstavki bodo pokazali, da je v prihodnjih dveh letih pomen uspešne turistične sezone igral nezamislivo vlogo pri informiranju jugoslovanske javnosti o aidsu.

Do konca leta 1985 je Jugoslavija Svetovni zdravstveni organizaciji prijavila še en primer obolelega za aidsom, a sodeč po medijskem poročanju, javnost o tem ni bila obveščena. Tisk je ponovno dosegla informacija o smrti tretjega jugoslovanskega bolnika z aidsom, ki je 5. marca 1986 umrl na beograjski infekcijski kliniki. Srbski kmet je bil prvi hemofilik v Jugoslaviji, ki je bil žrtev okuženega krvnega preparata.⁷⁷ Referenčni laboratorij v Ljubljani je do tedaj v celotni državi potrdil nekaj manj kot sto okužb in do aprila je postalo jasno, da so bili v Jugoslaviji, zlasti pa v Beogradu, narkomani tista skupina, ki jo je aids najbolj ogrožal.⁷⁸ Širiti se je začela tudi preventiva. V Vojvodini so začeli testirati ključne skupine, pilotno pregledovati kri krvodajalcev in organizirati predavanja o aidsu za zdravstvene delavce.⁷⁹ Tudi v Sloveniji so potekala prva predavanja o novi bolezni v zdravstvenih domovih, šolah in društvih.⁸⁰ Na zvezni ravni je bil v procesu sprejemanja Odlok o ukrepih za varstvo prebivalstva pred aidsom.⁸¹ Spomladi 1986 se je tako zdelo, da so se politika, stroka in javnost sprijaznile z dejstvom, da je aids v Jugoslaviji in da je treba temu primerno ukrepati. Zato toliko bolj

74 Vesna Marinčič, »Najprej test, potem šele igre v postelji«, *Sobotna priloga*, 16. 11. 1985, 11.

75 »Prvi primer AIDS pri nas«, *Delo*, 20. 9. 1985, 23. Konvalinka, »Kaj pomenijo protitelesa?«, *Jana*, 25. 9. 1985, 11, 12.

76 Kogoj, »Aids ni znanstvena fantastika«, *Primorske novice*, 27. 9. 1985, 8.

77 »Za aidsom je umrl tretji bolnik v naši državi«, *Delo*, 19. 3. 1986, 2.

78 Bošnjak, »Brez denarja proti aidsu?«, *Delo*, 21. 3. 1986, 3. »Aids najbolj ogroža narkomane«, *Delo*, 5. 4. 1986.

79 »Vojvodina v boju proti aidsu«, *Delo*, 17. 4. 1986, 9.

80 NIJZ, Poročilo o aktivnosti, 8.

81 AJ, 578-15-18. Sednice komiteta (III) u 1986. godine. 1986, f. 15. Odluka, Beograd, 25. 4. 1985.

preseneča, da je le nekaj mesecev kasneje, ko je za aidsom umrl prvi Slovenec, politika medijem in stroki zapovedala molk.

Prvi slovenski bolnik z aidsom je umrl v noči s 6. na 7. julij 1986 na ljubljanski infekcijski kliniki. Okužbo so mu diagnosticirali nekaj mesecev pred tem, medtem ko se je bolezen razvila dva meseca pred hospitalizacijo, do katere je prišlo teden dni pred smrtjo. Osebe je po sprejemu bolnika o visoki verjetnosti njegove smrti obvestilo oblasti in enako so ravnali tudi, ko je ta nastopila. A novica o smrti prvega Slovenca z aidsom se v medijih ni pojavila vse do 13. avgusta, ko je molk pretrgala *Jana*. Sledile so ji objave v *Teleksu* in *Primorskih novicah*, medtem ko je *Delo* še naprej molčalo, kar jasno kaže na njegovo podrejenost oblasti.⁸² Vendar je podatek o prvem primeru aidsa v Sloveniji pozoren bralec tematike o novi bolezni lahko zasledil že 17. julija v *Teleksu*, kjer je Miha Likar v intervjuju mimogrede omenil, da se sprašuje, »ali imamo v Sloveniji prvi primer aidsa šele zdaj.«⁸³ Medtem so informacije začele uhajati tudi iz kliničnega centra in strogo zaupna skrivnost je postala javna tajna, zato so uredništva presodila, da je nesmiselno še naprej vztrajati pri molku.⁸⁴

Prispevka v *Jani* in *Teleksu* sta javnosti razkrila, da je prepoved objave informacij prišla iz Beograda. Novinarske izsledke potrjujejo besede infektologa Ludvika Vidmarja, ki se je skupaj z Miho Likarjem udeležil sestanka Zvezne komisije za aids v Beogradu, kjer sta poročala o prvem slovenskem smrtnem primeru in še enem bolniku z aidsom, ki so ga medtem sprejeli na ljubljansko infekcijsko kliniko. Sestanek se je končal s sklepom komisije, da novica ne sme priti v medije. Vidmar je kot razlog za odločitev navedel strah oblasti pred negativnim vplivom novice na potek turistične sezone in upad prihodkov.⁸⁵ Turizem se je, poleg bojazni pred paniko, kot domneven razlog za zapovedani molk tudi navajal v tisku. A novinarji so argument hitro zavrnil kot neprepričljiv in poudarili, da imajo pomembne jugoslovanske turistične tekme več obolelih z aidsom, pa o tem brez škode za turizem primerno obveščajo svojo javnost. Opozorili so, da bi netransparentno informiranje Jugoslaviji na tujem lahko celo bolj škodilo kot koristilo.⁸⁶

Miji Repovž je za *Teleks* uspelo izvedeti, da se z uradnim molkom nikakor ni strinjala slovenska stroka, škodljivosti prikrivanja informacij pa naj bi se zavedali tudi na Republiškem komiteju za zdravstveno in socialno varstvo. Odločitev Zvezne komisije za aids o molku naj bi poskušali spremeniti v pogovorih med republiškim in zveznim izvršnim svetom, a brez uspeha. Navedbe novinarke o stališčih republiških organov žal ni mogoče potrditi z arhivskimi viri, medtem ko je iz različnih intervjujev popolnoma jasno, da je slovenska stroka zagovarjala potrebo po transparentnem obveščanju javnosti.⁸⁷ Miha Likar je sicer izrazil določeno razumevanje do zdravstvenih administratorjev

82 Maja Konvalinka, »Pozor, strogo zaupno!«, *Jana*, 13. 8. 1986, 12. Mija Repovž, »Dvorezni molk«, *Teleks*, 21. 8. 1986, 12, 13. Vitko Kogoj, »Aids – leto dni kasneje«, *Primorske novice*, 26. 8. 1986, 2.

83 »AIDS ne pozna izoliranih otokov«, *Teleks*, 17. 7. 1986, 17, 18.

84 Konvalinka, »Pozor, strogo zaupno!«, *Jana*, 13. 8. 1986, 12.

85 Čosić, *Trideset let hiva*, 23.

86 Konvalinka, »Pozor, strogo zaupno!«, *Jana*, 13. 8. 1986, 12. Repovž, »Dvorezni molk«, *Teleks*, 21. 8. 1986, 12, 13.

87 Ibid.

in njihove zadržanosti pri informiranju, »saj se bojijo panike, bolezen spremlja še polno neznanek«. A hkrati je opozoril, da je panika predvsem posledica nepoučenosti ljudi, zato jih je treba opolnomočiti s podatki, saj bodo le tako lahko poskrbeli za osebno preventivo in spremenili svoje spolne navade: »Ne vem, zakaj bi aids skrivali. Aids je v bistvu spolna bolezen, bolezen, ki se prenaša predvsem s spolnimi stiki. Če spolno bolezen skrivaš, postane ilegalna. Če je ilegalna, ne veš, kako se širi. To je nevarno in to me vznemirja.« Poudaril je, da je tisk na področju informiranja že veliko prispeval.⁸⁸ Podobnega mnenja je bil Jože Lokar, predstojnik Centra za mentalno zdravje v Ljubljani, ki je poudaril pomen obveščanja v zgodnji fazi bolezni, ko je okužb malo. Opozoril je, da imajo ljudje pravico do točnih informacij, saj skrivanje le še povečuje grozljivost bolezni, ki zaradi svoje povezanosti s krvjo, spermo in smrtjo že tako buri duhove. Poudaril je, da več informacij ko je zadržanih, bolj totalitaren je sistem.⁸⁹

Na škodljivost molka in skrivaštva so opozarjali tudi novinarji. Poudarjali so, da takšno ravnanje med ljudmi krepí nezaupanje do oblasti in apatičnost. Maja Konvalinka je jugoslovanskim oblastem nastavila vzhodnoevropsko ogledalo in poudarila, da so se ob črnobilski katastrofi zgražali in zasmehovali uradno sovjetsko poročanje, zdaj pa sami počnejo podobno.⁹⁰ Vitko Kogoj in Mija Repovž sta opozorila, da jugoslovansko soočanje z aidsom pravzaprav kaže na značilen *modus operandi* jugoslovanskih oblasti v težavnih situacijah. Podobno kot na nemire na Kosovu, inflacijo, nebrzdano zadolževanje v tujini in stavke so se jugoslovanski odločevalci tudi na aids raje odzvali z molkom kot ukrepanjem in informiranjem javnosti. Novinarka *Teleksa* je zapisano dodatno podkrepila s pronicljivim opažanjem, da »skrivanje neprijetnih dejstev, tako značilno za našo družbo, dejstev samih nikoli ni spremenilo, ampak jih je zaostriilo, ker nismo pravočasno začeli odpravljati vzrokov zanje«. ⁹¹ Razkritje zapovedanega molka je slovenski stroki in medijem dalo priložnost, da so odločno opozorili na škodljivost določenih političnih praks in poudarili pomen transparentnega informiranja javnosti. Tako se je v zadnjih mesecih leta 1986 odprl prostor širšim razpravam o aidsu in bolj intenzivnemu informiranju prebivalstva o možnostih preventive.

Aids kot družbeno-medicinski problem

V drugi polovici leta 1986 se je v slovenskem prostoru krepilo zavedanje, da gre pri aidsu za družbeno-medicinski in etični problem. Jugoslavija je bila po številu okuženih na svetovnem repu, a s pojavom prvih obolelih sta v praksi prišla do izraza strah in stigma, ki sta spremljala novo bolezen. Po besedah infektologa Ludvika Vidmarja je bilo slovensko zdravstveno osebje sprva zelo prestrašeno in zadržano do bolnikov ter okuženih z aidsom. Potrebni je bilo veliko izobraževanj, sestankov, pogovorov, filmov,

88 »AIDS ne pozna izoliranih otokov,« *Teleks*, 17. 7. 1986, 17, 18.

89 Repovž, »Dvovrezní molk,« *Teleks*, 21. 8. 1986, 12, 13.

90 Konvalinka, »Pozor, strogo zaupno!,« *Jana*, 13. 8. 1986, 12.

91 Kogoj, »Aids – leto dni kasneje,« *Primorske novice*, 26. 8. 1986, 2.

da se je med zdravstvenimi delavci zasidrala zavest, da bolniki in okuženi ob primerni preventivi zanje niso nevarni. Pomemben je bil tudi Vidmarjev osebni zgled, saj se je z bolniki vpričo osebja rokoval, jih objel in tako manjšal stigmo.⁹² Višja medicinska sestra Mojca Dolinšek se spominja, da so za zdravstvene delavce bolniki z aidsom sprva nosili dvojno stigmo: ker so jih pri krvnih posegih potencialno ogrožali in ker so bili večinoma istospolno usmerjeni. Homoseksualnost je bila v tedanji slovenski družbi zamolčana tema, o kateri večina ni vedela nič. »Šele s pojavom prvih bolnikov sem se začela seznanjati z drugačnim načinom življenja, z drugačnim obnašanjem, z drugačnimi potrebami. Ta bolezen mi je prinesla tudi mnogo spoznanj, ki so bila prej tabu,« se spominja Dolinšek.⁹³ Aids v družbi torej ni vzbujal le stigme, ampak je odpiral tudi prostor za razpravo o sprejemanju drugačnosti.

Določeni strokovnjaki so začeli jasno opozarjati na nevarnost, ki jo prinaša odrievanje okužbe in bolezni v »rizične skupne«. Jože Lokar iz ljubljanskega Centra za mentalno zdravje je opozoril na potrebo po bolj previdnem diskurzu: »Aids ni bolezen homoseksualcev, ampak bolezen ljudi. [...] Za aidsom lahko zbolí vsak človek, od njegovega načina življenja pa je odvisno, ali bo ta verjetnost večja.«⁹⁴ Mikrobiolog Borut Drinovec je v intervjuju za *Jano* poudaril, da se aids v svetu že širi med splošnim prebivalstvom: »Slovenija ni otok, zato je virus tudi pri nas zanesljivo prišel že do netipičnih skupin.«⁹⁵ Nekateri novinarji so konec leta 1986 začeli besedo rizičen zapisovati v narekovajih, poleti 1987 pa so predstavniki stroke in Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) na sejah najvišjih republiških organov prisotne začeli opominjati, da ni mogoče govoriti o »rizičnih skupinah«, ampak zgolj o rizičnem obnašanju.⁹⁶ A tudi stroka je svoje napotke včasih neposrečeno ubesedila, kar je pokazala prva večja informacijska akcija Republiške komisije za aids v *Delu*. V njej so zapisali, da je okužba v večini primerov posledica »rizičnega načina življenja: homoseksualnosti, zasvojenosti z mamili«, in tako homoseksualnost označili kot samo po sebi rizično.⁹⁷

Zaradi takšnih spodrseljavev so člani slovenske gejevske skupnosti pogosto imeli zadržan odnos do stroke, na kar kaže letak, ki je bil na pobudo Magnusa izdan ob mednarodnem dnevu mobilizacije proti aidsu – ta je leta 1987 potekal 25. maja. Na njem so med tveganimi družbenimi dejavniki, ki olajšujejo širjenje bolezni, med drugim navedli neetičen odnos zdravstvenega in drugega osebja do okuženega ali bolnika.⁹⁸ Predstavnike slovenske gejevske skupnosti je zmotila tudi pripomba, ki so jo našli v enem od zapisnikov republiških organov, da »Magnus ni pristal na splošno testiranje homoseksualcev«, saj jih o tem ni nihče nič vprašal. Prisilnemu testiranju so ostro nasprotovali, medtem ko so bili prostovoljnemu in zares anonimnemu testiranju naklonjeni.⁹⁹

92 Čosić, *Trideset let hiva*, 16.

93 Ibid., 42.

94 Repovž, »Dvorezni molk,« *Teleks*, 21. 8. 1986, 12, 13.

95 Maja Konvalinka, »Lonec z luknjo,« *Jana*, 19. 11. 1986, 12, 13.

96 Vesna Marinčič, »Aids ali etika javne bolezni,« *Sobotna priloga*, 27. 12. 1986, 21. SI AS, 537, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987. SI AS, 223, kr. 4812, 61. seja Izvršnega sveta SRS, Ljubljana, 9. 7. 1987.

97 »Kaj je treba vedeti,« *Delo*, 28. 4. 1987, 8.

98 *Ne umrite zaradi užitka ali od strahu* | HA-REACT,

<https://www.hareact.eu/en/publication/ne-umrite-zaradi-u%C5%BEitka-ali-od-strahu>.

99 Odbor za pripravo tedna Magnus in Sekcija Magnus, »Dezinformacija,« *Delo*, 21. 3. 1987, 2.

Predlog prisilnega testiranja s strani stroke se sicer zdi malo verjeten, saj je Miha Likar že julija 1986 v enem od intervjujev poudaril, da ključnih skupin ne silijo k testiranju, saj se zavedajo, da bi kakršnikoli represivni ukrepi le povečali neobvladljivost situacije. Poleg tega je poudaril, da zagovarjajo načelo popolne anonimnosti. Ampak to je zgolj pomenilo, da so zdravniki osebne podatke testiranih skrbno varovali, medtem ko pravo anonimno testiranje, brez predložitve osebnih podatkov, ne v Sloveniji ne drugod po Jugoslaviji ni bilo na voljo.¹⁰⁰ Zato se je marsikdo v strahu pred potencialnim razkritjem podatkov in posledično stigmo raje odločil za testiranje v tujini. Morda je bil to eden od razlogov, zakaj je bila ambulanta za aids na ljubljanski infekcijski kliniki slabo obiskana, na kar je novembra 1986 opozoril Borut Drinovec. Hkrati je priznal, da stroka ne pozna strategije, kako bi narkomane, homoseksualce in biseksualce pritegnili k testiranju, čeprav so o tem večkrat razpravljali.¹⁰¹ Preventivna dejavnost med ključnimi skupinami je bila v prvih letih boja proti aidsu torej omejena tudi zaradi težav pri navezavi stikov s stroko, in zdi se, da ne ena ne druga stran ni vlagala posebnih naporov v vzpostavitev povezave.

Na področju obveščanja slovenske javnosti o zaščiti pred aidsom so do leta 1987 največ naredili mediji, ki so povzemali informacije iz tujine in o različnih vidikih bolezni – medicinskih in družbenih – intervjuvali domače ter tuje strokovnjake. Pri osveščanju prebivalstva je od samega začetka pomembno vlogo igral Rdeči križ, ki je med drugim prevzel distribucijo določenih gradiv, ki jih je pripravila komisija za aids. Ta je bila predvsem posvetovalno strokovno telo brez natančno definirane operativne odgovornosti in brez lastnih sredstev, zato je bilo njeno delovanje na področju širše preventive omejeno, kot priznavajo kasnejša poročila. Delovala je zlasti po posameznih članih, ki so informacije o zaščiti pred aidsom širili s predavanji v šolah, zdravstvenih domovih, zaporih in seveda z nastopi v sredstvih javnega obveščanja.¹⁰² Pri osveščanju mladih je vedno pomembnejšo vlogo igrala ZSMS, ki je spomladi 1987 ustanovila mobilizacijski odbor proti aidsu.¹⁰³ A splošno stanje glede preventive je bilo predvsem na stopnji »morali bi« in »morali bomo«, kot sta kritično zapisala novinarja v *Sobotni prilogi*. Pristojne institucije še niso pripravile množičnih informativnih letakov in brošur, javna stranišča niso bila polepljena s plakati, ki bi o nevarnosti opozarjale tudi najbolj marginalizirane posameznike, narkomanom niso bile na voljo zastojne igle. Je pa zato omenjeni prispevek v *Sobotni prilogi* širši slovenski javnosti kot prvi ponudil grafični prikaz določenih spolnih praks (tako hetero- kot homoseksualnih) s pojasnili, ali in zakaj so tvegane.¹⁰⁴

Zvezni in republiški organi so aktivnost na področju boja proti aidsu okrepili spomladi 1987, ko se je na vseh ravneh uveljavilo mnenje, da je grozeča epidemija družbeni,

100 »AIDS ne pozna izoliranih otokov,« *Teleks*, 17. 7. 1986, 17, 18.

101 Konvalinka, »Lonec z luknjo,« *Jana*, 19. 11. 1986, 12, 13.

102 NIJZ, »Slovenski program za preprečevanje in obvladovanje AIDS/HIV. Dosežki, prepreke in predlogi.« Oddelek za epidemiologijo, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, avgust 1990.

103 SI AS, 537, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987. Žarko Hojnik, »Zapor in njegovi prebivalci,« *Sobotna priloga*, 11. 4. 1987, 23.

104 Tomaž Gerdina in Vesna Marincič, »Aids je epidemija prihodnosti in zaradi nje bodo umirali samo nevedni,« *Sobotna priloga*, 7. 2. 1987, 21.

ne le zdravstveni problem, informiranje pa edina učinkovita preventiva pred širjenjem nove bolezni. Zvezna komisija za aids je bila s tem namenom v začetku maja 1987 razširjena s predstavniki Socialistične zveze delovnega ljudska (SZDL), ZSM, Rdečega križa in novinarjev.¹⁰⁵ 18. maja 1987 se je v Beogradu sestala sekcija Zvezne konference SZDL za socialno politiko, zdravstvo in standard ter opozorila, da Jugoslavija za uspešen boj proti aidsu čim prej potrebuje lasten program zdravstvene vzgoje in obveščanja prebivalstva.¹⁰⁶ Dan kasneje je Zvezna komisija za aids sklenila, da bo do konca julija takšen program pripravljen, kar se je dejansko uresničilo.¹⁰⁷ Na zasedanju Zveznega komiteja za delo, zdravstvo in socialno varstvo 19. junija je direktor Zveznega zavoda za zdravstveno varstvo Branko Poček zagotovil, da kar se tiče informacij o aidsu v Jugoslaviji ni nič tajnega, razen imen in priimkov bolnikov in okuženih. Izrazil je upanje, da se bo zaradi dostopnosti podatkov v javnosti zmanjšala raven skepse in nezaupanja. Na prisotne novinarje (pred sejo je potekala novinarska konferenca) je apeliral, naj ljudi osveščajo, da je lahko z odgovornim ravnanjem vsak gospodar svojega zdravja. Opozoril je tudi na informiranje okuženih, naj spremenijo svoj način življenja s ciljem, da odložijo začetek bolezni in zaščitijo druge – kar v primerjavi s stališči dela srbske stroke leta 1985 kaže na občuten premik pri razumevanju aidsa.¹⁰⁸

Slovenski člani Zveznega komiteja za delo, zdravstvo in socialno varstvo so na zasedanju opozorili na pomen izobraževanja pedagoških delavcev in sindikatov, ki bi širili informacije o možnostih zaščite pred aidsom, tudi o kondomih, med kar se da širokim krogom prebivalstva. O tej tematiki je nekaj dni prej razpravljalo tudi Predsedstvo Republiške konference SZDL, ki je problematiko aidsa tedaj prvič uvrstilo na svoj dnevni red. Na seji so predstavniki slovenske komisije za aids SZDL pozvali, naj se aktivno vključi v preventivno kampanjo, saj ima po svojih množičnih organizacijah širok izobraževalni doseg. Na drugi strani je SZDL po zveznem vzoru dal pobudo za razširitev Republiške komisije za aids s strokovnjaki s področja sociologije, psihologije, pedagogike in informiranja. Prisotni na seji so se zavzeli za načrten pristop k spolni vzgoji v šolstvu, kjer bi brez tabujev in starosti primerno predstavili vse pomembne informacije. Opozorili so, da je treba povečati dostopnost in kakovost kondomov, tudi s pomočjo raznih subvencij. Prav tako so predlagali, da se v preventivne dejavnosti vključijo JLA in verske skupnosti.¹⁰⁹

Na seji Predsedstva Republiške konference SZDL so prisotni opozorili na potrebo po boljšem sodelovanju na ravni federacije: po skupnih akcijah, zdravstveno-vzgojnih materialih, koordiniranih raziskavah, dodatnih virih financiranja. Dogovorili so se, da

105 »Aids: edino zdravilo je obveščenost,« *Delo*, 5. 5. 1987, 1.

106 »Z znanjem proti kugi dvajsetega stoletja,« *Delo*, 19. 5. 1987, 2.

107 AJ, 578-38-67, Sanitarni nadzor na granici, 1979–1984, f. 38. Nacr. Odluke o izmenama i dopunama Odluke o merama za zaštitu stanovništva od sindroma stečenog nedostatka imuniteta. Beograd, 28. 4. 1987. »Obvezni testi krvi za vse krvodajalce,« *Delo*, 20. 5. 1987, 20.

108 AJ, 578-38-67, Sanitarni nadzor na granici, 1979–1984, f. 38. Zapisnik sa 6. Sjednice Saveznog komiteta za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu, Beograd, 19. 6. 1987.

109 SI AS, 537, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987. Ibid., š. 1117, t. e. 1196, mnenje sveta za socialno in zdravstveno politiko, Ljubljana, 12. 6. 1987. SI AS, 2102. Ministrstvo za zdravstvo, š. 72, t. e. 1145, Odločba o imenovanju Komisije za AIDS, 28. 9. 1987.

bodo od zveznih organov zahtevali uvedbo obveznega testiranja vsake doze krvi na ravni federacije in pripravo skupnih usmeritev za preventivno delovanje.¹¹⁰ Ta zahteva potrjuje, da je bila komunikacija med zveznimi in republiški organi slaba, na kar je že leta 1986 opozarjal Miha Likar.¹¹¹ Predlog obveznega testiranja vsake doze krvi je bil na zvezni ravni namreč dokončan že konec aprila, sprejet pa konec julija 1987, medtem ko je bil Jugoslovanski program za zaščito prebivalstva pred aidsom v pripravi od konca maja, sprejet pa sredi julija 1987.¹¹² Morda so bili slovenski republiški organi o pripravi zveznih ukrepov slabo obveščeni – o tem bi sicer lahko prebrali v slovenskih medijih – ali pa so o obljubah zveznih struktur dvomili in se zato raje določili za dodaten poziv.

Slovenski politični vrh ni bil naklonjen temu, da bi se politika opredeljevala do strokovnih odločitev, kot je poudaril predsednik republiškega izvršnega sveta Dušan Šinigoj, ko se je aids 9. julija 1987 prvič znašel na delovniku slovenskega izvršnega sveta.¹¹³ Drugačnega mnenja so bili zvezni odločevalci, ki so leta 1987 v z aidsom povezano problematiko posegli dvakrat. Marca so republiški organi pod zveznim pritiskom prepovedali festival Magnus oziroma »kongres homoseksualcev«, kot so ga poimenovali v Beogradu. Festival, ki bi svoja vrata moral odpreti 25. maja in bi osveščal tudi o preventivi pred aidsom, je bil prepovedan pod pretvezo zaščite prebivalstva pred aidsom, dejansko pa je bil žrtev plakatne afere, ki je tedaj razburjala jugoslovansko javnost (več o tem v prispevku Marka Zajca).

Drugič se je zvezna politika v problematiko aidsa že tradicionalno vmešala med turistično sezono. Konec julija 1987 je Turistična zveza Jugoslavije nameravala natisniti sto tisoč izvodov informativnega letaka v štirih svetovnih jezikih, ki bi bil namenjen osveščanju tujih gostov.¹¹⁴ Dva tedna kasneje je javnost dosegla informacija, da letaki – uradno – zaradi tehničnih težav ne bodo natisnjeni. Neuradno pa naj bi se »z raznih strani« vrstili pritiski, da bi mnogi tujci lahko organizirano in množično zdravstveno propagando razumeli kot znak, da se je bolezen v Jugoslaviji nevarno razširila, kar bi turizmu naredilo več škode kot koristi.¹¹⁵ Podobnega mnenja je bil predsednik Zveznega komiteja za delo, zdravstvo in socialno varstvo Janko Obočki, ki je na seji 19. junija 1987 opozoril, da obdobje turistične sezone ni najboljši trenutek za aktivacijo preventivne kampanje. Odločno sta mu nasprotovala predstavnik Slovenije in Hrvaške, ki sta se zavzela za transparentnost in poudarila, da jugoslovanski podatki ne strašijo nikogar, prej nasprotno, saj v Jugoslavijo prihajajo turisti iz držav, kjer je mnogo več okuženih.¹¹⁶ Podobno je razmišljala novinarka *Dela*, ki se je ob zveznem postopanju cinično spraševala, le kako bi se turisti iz držav, »v katerih s kondomi mahajo

110 SI AS, 537, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987.

111 Bošnjak, »Brez denarja proti aidsu?«, *Delo*, 21. 3. 1986, 3.

112 AJ, 578-38-67, Sanitarni nadzor na granici, 1979–1984, f. 38. Nacr. Odluke o izmenama i dopunama Odluke o merama za zaštitu stanovništva od sindroma stečenog nedostatka imuniteta. Beograd, 28. 4. 1987. AJ, 578-15-18. Sednice komiteta (III) u 1986. godine. 1986, f. 15, Nacionalna deklaracija o prevenciji side.

113 SI AS, 223, Vlada RS, kr. 4812, 61. seja Izvršnega sveta SRS, Ljubljana, 9. 7. 1987.

114 »Opozorilo o aidsu za tujce že imajo, za Jugoslovane bo natisnjeno kasneje«, *Delo*, 24. 7. 1987, 2.

115 »Bi letaki od aidsu res begali tuje turiste?«, *Delo*, 11. 8. 1987, 1.

116 AJ, 578-38-67, Sanitarni nadzor na granici, 1979–1984, f. 38, Zapisnik sa 6. sjednice Saveznog komiteta za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu, Beograd, 19. 6. 1987.

ne le v televizijskih oddajah, temveč celo v parlamentih, lahko vznemirili zaradi lista papirja, na katerem bi bilo nekaj bistvenih informacij o bolezni in možnih zaščitnih ukrepih.«.¹¹⁷

Na začetku poletja je Zvezna komisija za aids pripravljala tudi plakate in milijon informativnih letakov o aidsu v jezikih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Plakati z najpomembnejšimi podatki naj bi bili prisotni na ulicah, v šolah, hotelih, čakalnicah in sredstvih javnega prometa. V načrtu je bil tudi tisk okoli 100.000 lepakov in več tisoč izvodov strokovne publikacije za zdravstvene delavce.¹¹⁸ Prve zvezne kampanje te vrste nazadnje niso izvedli, saj iz zveznega sklada ni bilo mogoče zagotoviti zadostnih finančnih sredstev. Zato so se krepile skrbi, da Jugoslavija počasi izgublja nekajletno prednost, ki jo je zaradi poznega prihoda aidsa v državo imela pred zahodom. Zagotovitev sredstev za preventivo je bila prepuščena posameznim republikam in novinarka *Dela* je opozarjala, da bodo bogatejše članice federacije verjetno zbrale dovolj denarja, kaj pa ostale?¹¹⁹ Pri odzivu na aids so bile jugoslovanske republike in pokrajine različno hitre, prav tako so ubirale različne pristope. Na področju preventive sta bili poleg Slovenije najdejavnejši Hrvaška in Vojvodina. Prva je veliko pozornosti namenjala izobraževanju mladine, zlasti v šolah, kjer so se v osveščanje aktivno vključili socialni psihologi. Na drugi strani se je Vojvodina odločila za epidemiološko-medicinski pristop in si prizadevala natančno slediti stikom vsakega okuženega.¹²⁰ Prizadevanja v boju proti aidsu na ravni posameznih republik in pokrajin so torej odsevala razvojno in finančno ločnico v federaciji, a težava je bila, da aids ni upošteval ne republiških ne pokrajinskih meja.

Slovenija je leta 1987 na področju preventive pred aidsom močno napredovala. O bolezni so z medicinskega in družbeno-etičnega vidika skoraj dnevno pisali različni tiskani mediji, oddaje o aidsu so se pojavile na radiu in televiziji, o možnostih zaščite pred okužbo so prirejali okrogle mize in predavanja, mladim so nudili informacije o preventivi na raznih stojnicah, shodih, športnih prireditvah, delovnih akcijah. Aprila so bila objavljena navodila o načinu dela z bolniki z aidsom v zdravstvenih ambulantah, septembra sta Zavod za šolstvo in Zavod za zdravstveno varstvo organizirala posvet za učitelje in zdravstvene delavce. V javnosti so zakročili prvi letaki in plakati z informacijami o aidsu, v trgovinah pa je bilo na vidnih krajih na voljo vedno več kondomov. Sredstva za aids so se začela zbirati tudi v okviru raznih dobrodelnih akcij.¹²¹ Do

117 »Bi letaki od aidsu res begali tuje turiste?«, *Delo*, 11. 8. 1987, 1.

118 »Pripravljena letak in plakat o aidsu«, *Delo*, 10. 6. 1987, 2. »Opozorilo o aidsu«, *Delo*, 24. 7. 1987, 2.

119 »Bi letaki o aidsu res begali tuje turiste?«, *Delo*, 11. 8. 1987, 1.

120 SI AS, 537. RK SZDL, š. 533, t. e. 2, 74. seja Predsedstva RK SZDL, Ljubljana, 16. 6. 1987.

121 »Radio program«, *Delo*, 4. 3. 1987, 18. »Predavanja«, *Delo*, 21. 3. 1987, 2. Matjaž Rode, »Aids v zobozdravniški ordinaciji«, *Delo*, 21. 4. 1987, 12. »Kaj je treba vedeti? Kaj je AIDS?«, *Delo*, 28. 4. 1987, 8. »350 učencev na športnih terenih«, *Delo*, 19. 5. 1987, 2. »Javna okrogla miza o aidsu«, *Delo*, 27. 5. 1987, 2. »Srečanje mladih Kamničanov«, *Delo*, 28. 5. 1987, 10. »Televizija, spored«, *Delo*, 18. 6. 1987, 18. »Petnajsti rojstni dan Vala 202«, *Delo*, 24. 6. 1987, 9. »Zloženka o aidsu v vsako družino«, *Delo*, 8. 7. 1987, 16. Primož Kališnik, »Tudi pri nas kondom za zdravje«, *Delo*, 23. 7. 1987, 11. »Brigadirji odhajajo domov«, *Delo*, 7. 8. 1987, 2. »Kmalu učno-vzgojni pripomočki za pogovore o aidsu«, *Delo*, 25. 9. 1987, 2. »Mariborski RK je prejel zloženke o aidsu«, *Delo*, 2. 10. 1987, 7. »Želijo več znanja o družbi«, *Delo*, 14. 12. 1987, 2. »Aktiv kmečkih žena je organiziral predavanje«, *Delo*, 30. 12. 1987, 10.

konca leta 1987 je v Jugoslaviji umrlo šestnajst bolnikov z aidsom, deset jih je živelo z boleznijo, medtem ko je bilo potrjeno okuženih krepko nad 500.¹²² V Sloveniji sta do konca leta 1987 zaradi aidsa umrla dva bolnika, dva sta živela z boleznijo, enaindvajset oseb pa je bilo okuženih brez znamenj obolenja.¹²³ Sredi leta 1987 je bila izdelana prognoza, da bo do leta 1990 v Sloveniji zaradi aidsa zbolelo okrog 100 in umrlo okrog 65 oseb. Izkazala se je za močno pretirano, saj je do tedaj v Sloveniji za aidsom obolelo le štirinajst ljudi.¹²⁴

Aids ne v slovenskem ne v jugoslovanskem prostoru ni dosegel epidemičnih razsežnosti. K temu je prispevalo dejstvo, da je bolezen Jugoslavijo dosegla pozno, šele štiri leta po odkritju prvih primerov v zahodnih državah. Tako so stroka in oblasti imele čas za sprejetje osnovnih ukrepov, medtem ko so mediji prebivalstvu ponudili prve informacije o aidsu. Omejeno širjenje virusa HIV je bilo tudi posledica specifičnih jugoslovanskih družbenopolitičnih okoliščin. Zaradi delne zaprtosti socialističnega sistema in konservativnega družbenega okolja v večjem delu države je bilo organizirano družabno življenje gejev v Jugoslaviji praktično neobstoječe. Izjema je bil slovenski ŠKUC Magnus, ki se je sredi osemdesetih začel razvijati sočasno z zavedanjem o nevarnosti aidsa. Tako ni pripomogel k širjenju virusa HIV med homoseksualci, temveč je – prav nasprotno – pomembno prispeval k osveščanju slovenske družbe o preventivi pred boleznijo. V Jugoslaviji je hkrati vladal manj liberalen odnos do drog kot na zahodu, zato je bilo število narkomanov med prebivalstvom manjše. Slovenija je imela ob tem dodatno srečo, da virus HIV ni zašel med intravenske uporabnike drog v tolikšni meri, kot se je to zgodilo v Beogradu in sosednji Italiji. Po drugi strani so specifičnost jugoslovanskega socializma in postopna demokratizacija ter liberalizacija, ki sta v osemdesetih zajeli predvsem slovensko družbo, omogočile sorazmerno učinkovit odziv na prihod aidsa. Bolj ideološko zaprta in konservativnejša družbenopolitična okolja so se namreč z novo boleznijo zaradi njene povezanosti s spolnostjo, homoseksualnostjo, drogami in smrtjo težje soočala.

Slovenski in jugoslovanski odziv na aids so na začetku zaznamovala razhajanja stroke glede kriterijev okuženosti z virusom HIV, za katero ni mogoče ugotoviti, ali je izhajala iz (ne)strokovnih, družbenih ali ideoloških predpostavk. Med turističnimi sezonami je do nestrinjanj glede obveščanja o aidsu prihajalo tudi med zveznimi in republiški organi. Zveza je med hudo gospodarsko krizo dajala prednost ekonomskim dejavnikom, medtem ko so slovenski in hrvaški strokovnjaki zagovarjali

122 AJ, 578-15-18. Sednice komiteta (III) u 1986. godine. 1986, f. 15, Pregled obolelih i umrlih od AIDS-SIDE u SFRJ. Beograd, 28. 12. 1987.

123 Dragica Bošnjak in Djordje Gajić, »Aids, bolezen telesa in duše,« *Delo*, 4. 12. 1987, 5.

124 NIJZ, Poročilo o aktivnosti, 6. NIJZ, AIDS in HIV infekcija v Sloveniji, četrletno poročilo. Institut za varovanje zdravja, Ljubljana, 31. 3. 1993.

transparentno informiranje javnosti. V slovenskem medijskem prostoru so omenjeni antagonizmi poudarili podrejenost osrednjega slovenskega dnevnika *Delo* oblastem in hkrati razkrili svobodo njegovih hčerinskih revij, *Jane* in *Teleksa*, pri načenjanju perečih družbenopolitičnih vprašanj. Vse to je prispevalo k delnemu upadu zaupanja javnosti v sposobnosti pravočasnega odziva oblasti in stroke na soočenje z aidsom. Posledično se je v letu 1987 tako v republiških kot zveznih vrstah uveljavilo zavedanje, da je aids družbeno-medicinski problem, ki ga je mogoče premagati le s transparentnim obveščanjem javnosti, informiranje pa je obveljalo za edino učinkovito preventivo pred širjenjem bolezni. Tako so bili dve leti po pojavu prvih obolelih z aidsom v Jugoslaviji vzpostavljeni solidni temelji za nadaljnje soočanje z ne več tako novo boleznijo.

Viri in literatura

Arhivski viri

- AJ – Arhiv Jugoslavije:
 - AJ 578, Savezni komitet za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu. Sednice, 1985-1987.
- NIJZ – Nacionalni inštitut za javno zdravje:
 - Nerazporejeno gradivo, 1987-1990.
- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 223, Vlada RS, 1987.
 - SI AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delavskega ljudstva, 1987.
 - SI AS 2102, Ministrstvo za zdravstvo, družino in socialno varstvo RS, 1987.

Literatura

- *Bull World Health Organ* 62/3 (1984), 419–32. »Acquired immunodeficiency syndrome – an assessment of the present situation in the world: Memorandum from a WHO Meeting.«
- Čosić, Mitja, ur. *Trideset let hiva v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra, 2016.
- Field, Mark G. »HIV and AIDS in the Former Soviet Bloc.« *New England Journal of Medicine*, 351/2 (2004): 117–20.
- Kuhar, Roman. *Medijske podobe homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev med 1970 in 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003.
- Medvedev, Z. A. »Evolution of AIDS Policy in the Soviet Union. II. The AIDS Epidemic and Emergency Measures.« *BMJ*, 300/6729 (1990): 932–34.
- *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 30/21 (1981), 250–52. »Pneumocystis Pneumonia – Los Angeles.«
- *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 31/37 (1982), 507–14. »Update on Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS) – United States.«
- *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 31/52 (1983), 697–08. »Epidemiologic Notes and Reports Immunodeficiency among Female Sexual Partners of Males with Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS).«
- *MMWR. Morbidity and mortality weekly report* 32/8 (1983), 101–03. »Current Trends Prevention of Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS): Report of Inter-Agency Recommendations.«
- Piot, Peter. *AIDS Between Science and Politics*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Velikonja, Nataša, ur. *Dvajset let gejevskega in lezbičnega gibanja (1984–2004)*. Ljubljana: Društvo Škuc, 2004.

Objavljeni viri

- *Uradni list SFRJ*, 1986, 1987.

Periodika

- Bošnjak, Dragica in Djordje Gajić. »Aids, bolezen telesa in duše.« *Delo*, 4. 12. 1987.
- Bošnjak, Dragica. »Brez denarja proti aidsu?.« *Delo*, 21. 3. 1986.
- Bošnjak, Dragica. »Neodgovorno omahovanje.« *Delo*, 26. 3. 1987.
- Bošnjak, Dragica. »Zdravniki: v Sloveniji še ni aidsa.« *Delo*, 13. 3. 1986.
- Drakulić, Slavenka. »Dossier AIDS: Virus prijete netipično.« *Start*, 7. 9. 1985.
- Gerdina, Tomaž in Vesna Marinčič. »Aids je epidemija prihodnosti in zaradi nje bodo umirali samo nevedni.« *Sobotna priloga*, 7. 2. 1987.
- Glonar, Ljerka. »Razmišljanje transfuziologa o aidsu.« *Sobotna priloga*, 25. 1. 1986.
- Hojnik, Žarko. »Zapor in njegovi prebivalci.« *Sobotna priloga*, 11. 4. 1987.
- Kališnik, Primož. »Tudi pri nas kondom za zdravje.« *Delo*, 23. 7. 1987.
- Kogoj, Vitko. »Aids – leto dni kasneje.« *Primorske novice*, 26. 8. 1986.
- Kogoj, Vitko. »Aids je in bo, pa če je to ministrom všeč ali ne!.« *Teleks*, 12. 12. 1985.
- Kogoj, Vitko. »AIDS je, AIDS ni... predvsem pa nobene panike?.« *Primorske novice*, 3. 9. 1985.
- Kogoj, Vitko. »Aids ni znanstvena fantastika, ampak – žal – resničnost.« *Primorske novice*, 27. 9. 1985.
- Konvalinka, Maja. »Aids pred vrati.« *Jana*, 28. 8. 1985.
- Konvalinka, Maja. »Kaj pomenijo protitelesa?.« *Jana*, 25. 9. 1985.
- Konvalinka, Maja. »Lonec z luknjo.« *Jana*, 19. 11. 1986.
- Konvalinka, Maja. »Pozor, strogo zaupno!.« *Jana*, 13. 8. 1986.
- Konvalinka, Maja. »Virus AIDS že pri nas.« *Jana*, 4. 9. 1985.
- Krčmar, Tomislav. »Aids ne bo več moril.« *Jana*, 4. 9. 1984.
- Marinčič, Vesna. »Aids ali etika javne bolezni.« *Sobotna priloga*, 27. 12. 1986.
- Marinčič, Vesna. »Beg pred strahom in kazen za nered?.« *Sobotna priloga*, 2. 11. 1985.
- Marinčič, Vesna. »Najprej test, potem šele igre v postelji.« *Sobotna priloga*, 16. 11. 1985.
- Marinčič, Vesna. »Pamet v roke, dokler ne izumijo cepiva.« *Sobotna priloga*, 26. 10. 1985.
- Novak Kajzer, Marjetka. »Nov pogled na pojme, kot so zdravje, bolezen in smrt.« *Delo*, 24. 1. 1986.
- Odbor za pripravo tedna Magnus in Sekcija Magnus. »Dezinformacija.« *Delo*, 21. 3. 1987.
- Paulin, Živa. »Zloglasne bolezni AIDS pri nas še ni, zdravstvena služba pa je pripravljena.« *Delo*, 26. 1. 1984.
- Paulin-Agrež, Živa. »Nad aids brez denarja.« *Delo*, 13. 11. 1985.
- Pogačnik, Bogdan. »Četrtnina narkomanov že okuženih.« *Sobotna priloga*, 25. 5. 1985.
- Rakovec, Bernarda. »Skrivalnice z AIDS.« *Jana*, 11. 9. 1985.
- Rakovec, Bernarda. »Smrtna tesnoba v hiši veselja.« *Jana*, 2. 10. 1985.
- Repovž, Mija. »Dvorezni molk.« *Teleks*, 21. 8. 1986.
- Rode, Matjaž. »Aids v zobozdravniški ordinaciji.« *Delo*, 21. 4. 1987.
- Rupnik, Anton. »Sovjetska ugotovitev: aids je bolezen drugih.« *Delo*, 21. 2. 1987.
- Zgonik, Alenka. »Panika zaradi nemoči pred novo boleznijo.« *Delo*, 3. 8. 1983.
- Zwitter, Matjaž. »Šest bolnikov z AIDS v Ljubljani.« *Sobotna priloga*, 13. 7. 1985.

Spletni viri

- *A Timeline of HIV and AIDS* | *HIV.gov*. Dostopno na: <https://www.hiv.gov/hiv-basics/overview/history/hiv-and-aids-timeline>. Pridobljeno, 27. 11. 2021.
- *Ne umrite zaradi užitka ali od strahu* | *HA-REACT*. Dostopno na: <https://www.hareact.eu/en/publication/ne-umrite-zaradi-u%C5%B5itka-ali-od-strahu>.

- *Global HIV & AIDS statistics – Fact sheet* | UNAIDS. Dostopno na: <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>. Pridobljeno, 5. 11. 2021.
- Wrigh, Joe. »Remebering the Early Days of ,Gay Cancer‘.« Dostopno na: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=5391495>. Pridobljeno 27. 10. 2021.

Ustni viri

- Intervju, izvedba Maja Lukanc, pogovor posnetka hrani avtorica:
 - Piškur Kosmač, Dunja in Evita Leskovšek, Ljubljana, 9. julij 2021.

Maja Lukanc

AIDS – THE YUGOSLAV WAY? THE INITIAL RESPONSE TO AIDS IN SLOVENIA AND YUGOSLAVIA (1984–1987)

SUMMARY

AIDS never reached epidemic proportions in Slovenia or Yugoslavia. This was due to the fact that the disease arrived in Yugoslavia in 1985, four years after the first cases had been detected in the Western countries. The limited spread of HIV was also the result of the particular socio-political circumstances in Yugoslavia. Because of the partially closed nature of the socialist system and the conservative social environment in much of the country, organised gay social life in Yugoslavia was non-existent. The only exception was the Slovenian gay movement ŠKUC Magnus, which was formed in 1984 and grew with the awareness of the threat posed by AIDS. Thus, it did not contribute to the spread of HIV among homosexuals, but rather the opposite: it made a significant contribution to raising awareness of HIV prevention in Slovenian society as a whole. At the same time, the attitudes towards drugs in Yugoslavia were less liberal than in the West, which meant that the number of drug addicts in the population was lower. Slovenia was also fortunate that HIV did not penetrate the group of intravenous drug users to the same extent as in Belgrade and neighbouring Italy. On the other hand, the specificity of Yugoslav socialism and the gradual democratisation and liberalisation in the 1980s, characteristic of Slovenian society in particular, allowed for a relatively effective response to the arrival of AIDS. The more ideologically closed and conservative socio-political milieus had a harder time dealing with the new disease, as it was associated with sexuality, homosexuality, drugs, and death.

Slovenian and Yugoslav responses to AIDS were initially characterised by a lack of professional consensus on the criteria for HIV infection. When the first seropositives were discovered in Yugoslavia in August 1985, members of the Federal AIDS Commission claimed that antibody carriers were neither infected nor contagious. Slovenian experts and some of their Croatian colleagues argued against this

interpretation, pointing out that antibodies indicated the presence of the virus, which infected persons could transmit to others. The disagreements dragged on for several months, and it is impossible to determine whether the federal experts' misinterpretations were due to unprofessionalism or to their ideological and social assumptions. Disagreements flared up again when the first Slovenian AIDS patient died in July 1986 and the Belgrade authorities, fearing a drop in tourism revenues, banned the publication of the news. During the severe economic crisis, federal decision-makers therefore gave priority to economic factors, while Slovenian politics and experts advocated transparent information for the public. Such inconsistencies undermined confidence of the Slovenian public in the ability of the authorities and experts to respond promptly to AIDS. The media's (lack of) coverage of the professional and federal-republican antagonisms also exposed the subordination of the leading Slovenian daily *Delo* to the authorities, while at the same time revealing the freedom of its subsidiary magazines (*Jana* and *Teleks*) to address pressing socio-political issues.

Together with Croatia and Vojvodina, Slovenia was most active in the struggle against AIDS in the Yugoslav context. The Slovenian media played an essential role in informing the public about the disease from the very beginning, and individual experts were also heavily involved. In September 1985, a diagnostic reference laboratory for the whole of Yugoslavia began its operations in Ljubljana, and in October an AIDS advisory centre was opened at the Ljubljana Clinic for Infectious Diseases, offering free and confidential testing. From the beginning of 1986, every blood donation in Slovenia was tested, which was not regulated at the federal level until mid-1987. The fight against AIDS was given a legal basis in the summer of 1986 with the adoption of the Federal Ordinance on Measures for the Protection of the Population against AIDS. The Federation got notably involved in the spring of 1987, when a consensus was reached at the federal and republican levels that AIDS was a socio-medical and ethical problem that could only be overcome by providing transparent information, which was deemed the only effective prevention against the spread of the disease. At the end of July 1987, the Yugoslav Programme for the Protection of the Population against AIDS was adopted. Thus, two years after the first cases had appeared in Yugoslavia, a solid foundation was laid for the future response to the disease, which was no longer entirely new.